

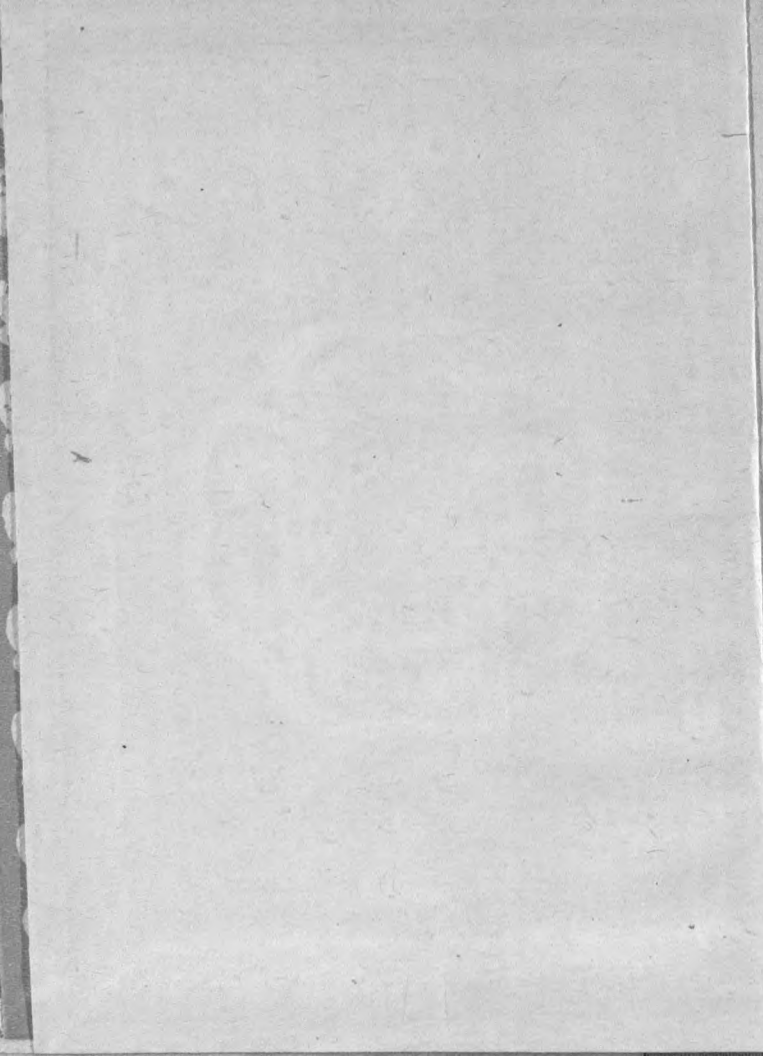
АТЫН
ТУУДЫ

АТЫН

13871104

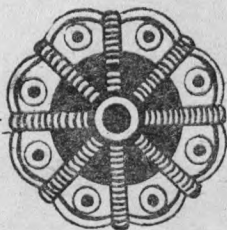

АЛТЫН ТУУДЫ

(АЛТАЙСКАЯ СКАЗКА)

Кайчы Ш. Шююнеков.
Литобработчик П. Кучняк.

ОЙРОТОБЛНАЦИЗДАТ

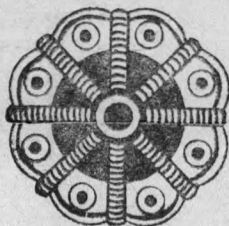
1941

1941

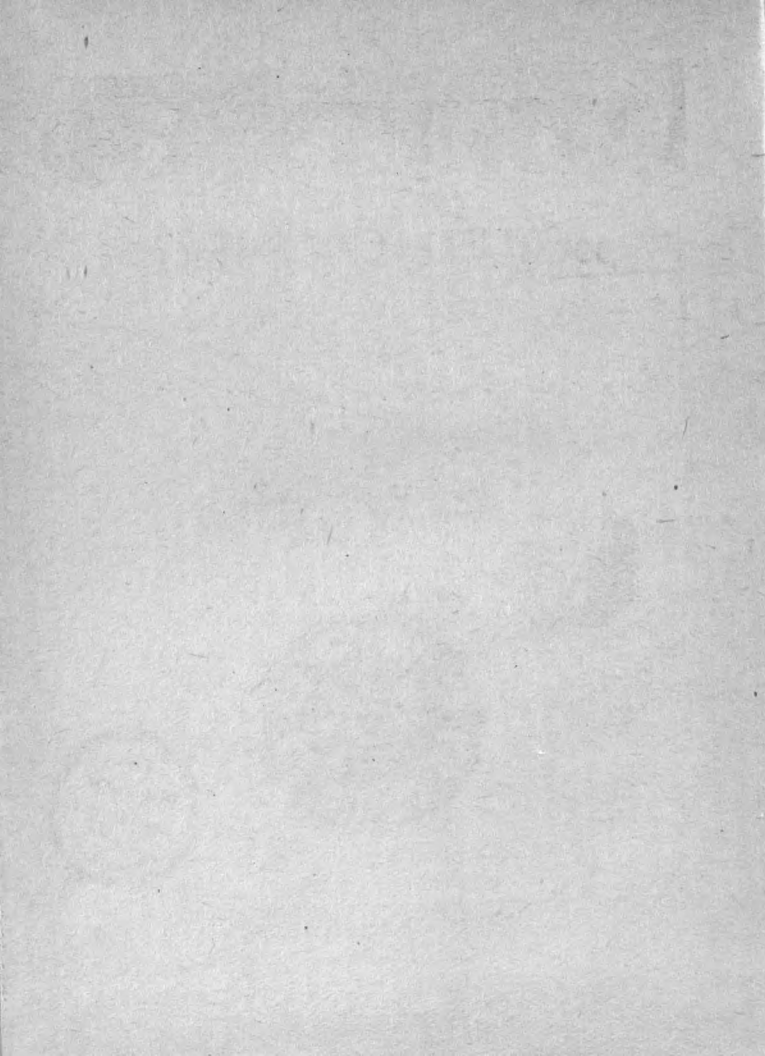
АЛТЫН ТУУДЫ

Ойрот.(АЛТАЙ ЧЁРЧЁК)
1-25

Кайчы Ш. Шююнеков
Бичиген П. Кучияк.

ОЙРОТОБЛНАЦИЗДАТ
1941

зун дьолды кыскартып,
Мен кайлайын тындагар.
Уур сагышты дьарыдып,
Ойын баштайын кёрюгер.
Кышкы танды дьууктадып,

Чёрчёк бистер айдалы.
Кызык сагышты кёкюдип,
Баатырлар дьорюмин кёрёли.

Озо, озо, озо чакта—
Отурган улус дьок тужунда,
Эрте, эрте, эрте юйеде—
Эмдиги бистер дьок болордо:
Дьер тенери табышканда,
Кеен чанкыр Алтайда,
Тогус сююрю тайгалу,

Тогус кара талайлу;
Тил билишпес дьон башкарган,
Тюк танышпас мал кабырткан;
Тогузан эки баатырлу,
Тогус тюней дьайзанду;
Одус айры олбыкту
Барбак мёштин тёзинде,
Алтан эки, тоолукту
Ак череттий ёргёдё,
Алтын Чачак абакайлу,
Алтын сары атту,
Тойбон каан дьуртап дьатты.
Тогузан эки баатыр аказы,—
Бардын баатыр болды.
Тогус дьайзаннын аказы,—
Тордын дьайзан болды.
Айлык дьерден кёс кёрётён
Эки тюней боро карчагалар
Ак ёргёнин тюндюгинде
Айландыра шиндеп отургылайт.
Дьылдык дьерден дьыт алатан.
Экер—Сакар эки тайгыл
Эжик бойында дьаткылайт.

Бир катап Тойбон каан,
Тогус кат ширдек салган,
Бай ширееден тюже калыды.
Каалгалу кара эжигин,
Кайра салып, ачып чыкты.

Алтын бозогоны ажыра басты,
Темир бозогоны тееп чыкты.
Ачу короя кыйгырды—
Тогус сююри тайгазына,
Алтай юсти торгуланды.
Дьяныланып тура берди.
Тогус кара талайлары,
Чайбалыжып дьада берди.
Албаты дьоны кайкашты.
Тогузан эки баатырлары,
Тогус тюней дьайзандары,
Тойбон кааннын кыйгызын
Укканчада болбодылар.
Алтын ёргёнинг эжигине,
Дьедип келген мында турдылар.
— Атанар дьерибис кайда болор,
Айдып беригер, кааныбыс?—дежип,
Тойбон кааннан озор сурадылар.
Кату бюткен Тойбон каан,
Кара кабагын дьемире кёрди.
Кара кёскё кан чагылды.
Айры колын кёдюерде
Ак булутка чийиле берди.
— Тогузан эки баатырларым,
Тогус дьакшы дьайзандарым,
Айтканымды дьазап угыгар,—
Аткан октый бюдюрiger.
Тил билишпес дьоныбыска
Дьон кожорго керек болды,
Тюк танышпас малыбыска
Мал кожорго керек болды!—деп,

Тойбон каан кычырып айтты.

Тогузан эки баатырлары,
Тогус тюней дьайзандары,
Тизе бюктелип, чөгөдөдилер.
Тили дьайнап сурадылар.

— Кажы таланы кёстөйтөн

Кажы Алтайга ууланатан,
Кажы каанды дьуулайтан,
Кандый албатыны бактыратан?
Кару сёзюгер айдыгар,
Калапту дьууга ийигер!
Тутагы дьок барарыбыс,
Аткан октый учарыбыс.
Аю кептю согужарыбыс!—

Тойбон каан, кюлюк бойы,
Тош тайга кеберлю турды.
Ач мыкынын таянып,
Ачу корон кыйгырып айтты:

— Айдын, кюннин ажыдында,

Кара тайга колтыгында
Кара талай дьарадында
Карыыр дьажы дьеде берген,
Катан сёёги божой берген;
Кара дьорго атка минген,
Караты каан дьуртап дьат.
Эрге берген кызы дьок.
Дьуртына отурар уулы дьок
Адаанына мендеп келер
Ага карындаш база дьок
Айбызына кожо дьюрер
Нады ондо база да дьок.

Тюк танышпас ак малы,
Кабыруузы дьок артып дьат.
Тил билишпес эли-дьоны
Кааны дьок артарга дьат.
Онын учун, баатырларым,
Дьон башкарган дьайзандарым,
Эрдьене аттарыгар ээртегер.
Дьуу куягын кийигер!

Эртен чыгар кюн алдында
Атанып ого барар керек.
Ёскё каандар сескелекте,
Барып олдьолоп алар керек!

Оны уккан баатырлары,
Дьон башкарган дьайзандары,
Он тизеге чёёдёдилер,
Дьаныс кижидий айттылар:

—Ончобыс дьана баспазыбыс!

Оны уккан Тойбон каан,
Каран эмеш сюгюне берди.
Каалгалу эжигинен,
Ойто кайра кирип келди.
Катан чюмин чюмдене берди.
Канду дьуудан коркубас
Канча куягын кийип турды.
Караты каанла дьуулажарга,
Канча бар кючюн тоолоды:

—Кайра болбой дьуулажары,
Кандый баатырым болгой не?—деди.
Бу тужунда Тойбон кааннын,
Санаазына мынайда кирди:

Эрте чакта олдьолоп алган,

Эчкилерине кюдючи эткен,
Кара кюрен атка минген
Ёлён'чи ёбёгён бар болгон.

Ак чаазынды алган бойынча
Самара бичикти саванып бичиди:
„Эки Алтайдын ары дыанында
Эчкилер кабырган, Ёлётчи, кулум!
Бу бичикти алган бойынча:
Кара кюрен адыга минип,
Кату дьуунын дьепселин алып,
Учкан куштан капшагай,
Аткан октон тюргендей,
Менин эжигиме дьедерин.
Бу дыакылтамды укпазан:
Будун кезип бажыга саларым.
Бажын кезип будуна саларым.
Ёлбёгён бойын, ёлёрин,
Барбаган бойын, барарын!“

Онойдо айдып бичийле,
Тойбон каан тюндюкке кёрди,
Кёл кептю кёзине
Кызыл кан чагыла берди.
Эки боро карчагазын
Тын кезедип, дыакып турды:

—Тюрген-тюкей бу бичикти.
Ёлётчиге дьетиригер.
Тюнде тюште амырабай,
Бу керекти бюдюригер.
Шылтагы дьок саадазагар
Менен быян сакыбагар!
Аткан октон тюрген учсын,

„Арыдыбыс“ деп, тыштанбазын!—

Эки боро карчагалары
Укканчада болбодылар:
Эки куркун даяа тудуп,
Самара бичикти алдылар.
Ак аястын тюбюн кууп,
Ай канаттары шуулай берди.
Аткан октон тюрген кептю
Айткан сестен чечен кептю
Шунуп, учуп дыюре бердилер.

Тандайланып тан адарда,
Тамырланып кюн чыгарда,
Эки боро карчагалар,
Ёлөнчининг тюндюгюнөн,
Самара бичикти тюжюрдилер.
Оны кёргөн Ёлөнчи карыган,
Алан кайкай бербей кайтты.
Он колыла бичикти алды.
Он айладып, шиндеп отурды.
Даяа тудуп, кычырып кёрзё,
Тойбон каан бичиген эмтир.
— „Эки Алтайдын ары дьянда,
Эчкилер кабырган, Ёлөн'чи, кулум,
Бу бичикти алган бсйынча,
Кара кюрен адына минип,
Кату дьуунын дьепселин алып,
Учкан куштан капшагай,
Аткаш октон тюргендей,

Менин эжигиме дьедеринг.
Бу дьякылтамды укпазан:
Будун кезип бажына саларым..."
База да онон ары бичиптир,
Катуланып дьякарган эмтир.
Алан-телен кайкай берди.
Алдырган керегин ондободы.
„Андый да болзо, барбайла,
Каан кестеп алдырганда
Канайда мойноп артатан эди.
Канду дьууга атан дезде,
Кайра кербей атанар туру.
Кара бажын'ды кезедим дезде,
Бойы билип кезетен туру" — деп,
Ёлөнчи бойында онойдо сананды.
Алган эжи Ай-Танага
„Айтпас" деп шуюп алды.
Кайыш юйгенди алып чыкты.
Ат чакызына дьяный сокты.
Эрдьенелю кюрен ады:
Укпас дьерден, угуп ийди.
Сеспес дьерден, сезип алды.
Ак ёлөннён юзюп дьиди.
Аржаан суудан амзап ичти.
Ары кёрёлё, ойто кёргёлёктё,
Элес эдип дьедип келди.
Ат чакыга тура тюшти,
Дьал куйругы дьяйыла тюшти,
Ёлөнчиден мынайда сурады:
— Кажы дьерди кестёёргё,
Сананып алдын', нёкёрим?

Кажы Алтайга барарга,
Мени кычырдын, нёкёрим?

— Тюнде конзо нёкёрим,
Тюште дьургемде канадым,
Кара кюрен эрдынем,
Кажы дьерге баратанын,
Ондоп дьартын билбей турум.
Тойбонг каан алдырган.
Не керектю болгонын
Ондо барза билгейибис!—деп,
Ёлёнчи ёбёгён айдып турды.
Кара кюренин эркеледип турды.

Дьаман дьыртык кёдым-токумын,
Дьазап, эптеп атка салды.
Агаштан эткен арташ ээрин
Ат арказына салган турды.
Тогус дьылга божобойтон,
Тогус колонды толгоп тартты.
Одус дьылга божобойтон,
Одус колонды бектеп тартты.
Катанчызын кийип турды.
Катан чюмин чюмденди.

Алган-таган эш нёкёри,
Ай-Тана абакайы мыны кёрди.
Араайынан келип сурады:

— Кажы дьерди кёстёөргё,
Сананып алдын, апшыягым?
Алган-таган эжин?—меге,
Айтпазын ба, эжим?—деди.

Оны уккан Ёлёнчи ёрёкён,
Ёрё кёргён эмди кёзин,

Темён кербей тура берди.
Темён көргөн эмди кезин,
Ёрө кербей тура берди.
Абакайынын сурагына
Айтпаганча болбозын билди.

— Тойбон каан, келзин деген,
Барып аайын көрөйин деп,
Кандый керек болгонын
Дьартын билип болбодым—деп
Ёлөн'чи юйине айдып берди.

— Кара боро санаалу,
Каанын, сени не алдырды?
Кара бажын'ды дьоголторго,
Эптеп турган болбозын?—деп,
Ай-Тана абакайы айдала,
Ары кайра тюрген кёрди.
Кестин дьажын тегюп ийди.

— Алдырбас, Ай-Тана эжим,
Эр ёлбёскё мёнкю эмес,
Ат ёлбёскё алтын эмес.
Барзам да кайдарым мен!—деп,
Ёлөн'чи ёбөгөн омок айтты.
Он колын суна тудуп,
Отурган юйиле дьякшылашты.

— Санааркабай дьадыгар—деди.
Айылынан чыгып атанды.

Эчки кабырган юч кызы,
Адазынын атанганын кёрдилер.
Атка адазы минериле
Адазына дьаба дьеттилер.
Кара кюреннин чылбырынан,

Дъаан кызы келип тутты.

— Кайдаар барып дъадыгар, адам,
Айдып берзегер биске?— дешти.

— Калак-кокуй, балдарым!

Дъаан улустын дъорыгын,

Дъаш балдар билбес дъанду.

Дъаан дъорыкка барарга турганда,

Аттын алдынча кечпес дъанду,—деп,

Ёлѐнчи ёбѐгѐн юч кызына

Каруны онойдо айдып турды.

Ат чакыдан ары дъорторго

Албаданып мында турды.

Дъе дъаан кызы айрылбайт.

Дъайнап мынайта сурайт:

— Калак дезен, кайран адам!

Кабайга мени дъайкаган эдин,

Карыга мени кучактанган эдин.

Каан Тойбоннын кычырузына,

Карган кижиге, слер барганча,

Канчын бала мен барбас па?

Айбына дъюрбес дъалку болзом,

Адам, мени азырабагар,

Атка минбес кортык болзом,

Балам сен деп, айтпагар!—

Адазынын дъорыгын тутадып,

Айрылышпай тура ъерди.

Оны кѐргѐн Ай-Тана

Олорго дъууктай базып келди.

Ёлѐнчинин катузын танып

Араайынан мынайда сурады:

— Азыраган адазы ийнен,

Килебес кайттын баламга?
Амадаган сагыжына дъедингей
Алказа да кайдар оны?
Баланын кююни дъанганча
Барза да кайдар ол?

Оны уккан Ёлѣнчи ёрѣкѣн,
Кату бойы дъымжай берди.
Карузына мынайда айтты:

— Дъе, канайдар эрке балам!
Каан эжигине барар турун.
Тойбон кааннын кыйынына
Турар кижиге мен турум!—
Кара кюрен адынан тюшти,
Канча кебин чечип берди.
Дъуу дъепселин дъюктеп берди.

Ёлѣнчинин дъаан кызы,
Кюлер юзени тееп минди,
Кайыш тискинди тендеп тутты.
Эки качары кызыл марал,
Эки сыргазы кюн дъаркын,
Он колын дъая тудуп
Ада-энезиле, эки сыйыныла,
Дъакшылажып турбай кайтты:

— Адам, энем, ёрѣкѣндѣр,
Алкыжаарды беригер:
Эзен болзын эки сыйыным
Эзен дъюрзе туштажарыбыс!—деп
Ёлѣнчинин дъаан кызы айдала,
Тойбон кааннын дъуртын кѣстѣп,
Элес эдип уча берди.
Эне-адазы, эки сыйыны

Кестёриле юдежип калды.
Турган дьери бар болды,
Барган изи дьок болды.

Ёлёнчинин дьаан кызын,
Ал санаазын энделтип,
Арайданла чачылтпай
Эрдьенелю кара кюрен,
Элес эдип, учып бараадат.

— Адамнын энчилю ады,
Айтканымды угазаар ба?
Онон эмеш араайын слер,
Барарга дьёпсинерзеер бе?—деп
Ёлёнчинин дьаан кызы
Кара кюреннен онойдо сурады.
Бала кююнин дьандырбаска,
Эрдьенелю кара кюрен
Эзин дьорыгын токтодып ийди.
Дьараш дьорго дьюрюп ийди.
Кёк ёлёнин кёмё баспай,
Кёёни дьорго дьюрюп ийди,
Дьаш ёлёнин дьая баспай
Дьараш дьорго дьюрюп ийди.

Анча мынча болголокто
Ат дьолына коштонгон,
Кара болот тайга турды.
Ёлёнчинин дьаан кызы
Коштоп ёдюп дьадарда,
Алтан айры мююстю

Атыр кара Сыгын турды.
Дьараш кысты ол кёрюп,
Атыр кара Сыгын айдат:

— Узун куйрук уйга бюткем,
Уялбас мандай сенде бюткен!
Каандардын дьуузына барааткан,
Бала сенин уялбазынды,
Баатырлардын дьорыгына барган,
Коркубас сенин дьюрегинди!—
Кысты онойдо электеп,
Карсылдада каткырып турды.
Алтан айры мююзи,
Салкында агаштый дьайканышты.

Ёлөнчинин дьаан кызы,
Ачынбас бойы ачынды.
Кара болот юлдюзин,
Суура тартып, ёрё кёдюрди,
Ёткюн юнле мынайда айтты:

— Ёчёбёсти ёчёдин, сен,
Ёкпё буурын ойорым!
Базынбасты базындын, сен,
Бажын кезип чачарым мен!—деп,
Атыр кара Сыгынды сюрерге,
Аттын оозын бура тартты.
Кара болот тайганы айлана,
Каныгып Сыгынды сюре берди.

Эки айланып, ючювчиде,
Атыр кара Сыгынга
Дьаба дьууктай дьедип келди.
Арказын кезе чабарга,
Кара болот юлдюзин,

Кёдюердин ле кажы дьанында
Атыр кара, казыр Сыгын,
Ёлёнчинин дьаан кызынын,
Он дьодозын сый тебеле,
Онон ары ойлой берди.
Турган изи арттып калды.
Барган изи дьок болды.

Айланайын, кёёркий кыс,
Аттан арай дьыгылбады.
Ачу-корон ыйлап-сыктап,
Айылы дьаар дьортып ийди.

Анча мынча болбогондо
Айылына дьедип келди.
Ада, энези, эки сыйыны,
Дьарыш эдиц уткуп чыктылар.
Оны кёргөн Ёлёнчи ёрёкён,
Ачынбас бойы ачынды,
Кыйгырбас бойы кыйгырды:

— Бала-кадыт баш болгон,
Барар дьолым тутады!
Кату Тойбон каан алдына,
Каруны каяйда айдарым, мен?—
Дьаан кызын аттан алып,
Дьалан тёмён чачып ийди.
Катанчызын чечип алала,
Катай-тетей кийип турды.
Канча дьуунын дьепселли,
Карчий-терчий салынып турды.

— Ёлбөгөн бойым, мен эмди,
Слердин керегерде, ёлгён турум!
Барбаган бойым, мен эмди,
Слердин керегерде, барган турум!—деп.
Ёлён'чи ёбөгён, адылганча,
Кюлер юзени келип тепти.
Кайыш тискин мендеп тутты.
„Он алаканды даяа тудуп
Эзендешпес“ деп шюкп алды.
„Айылда-дьуртта амыр дьадыгар“ —деп,
Алкабас деп кату сананды.
Ары буруп дьортoryла
Ортон кызы дьюгюрип келди.
Ат чылбырын ала койды,
Адазына мынайда дьайнады:

— Карган кижы, сен барганча,
Канчын кижы мен барайын.
Карган кижы сен ёлгёнчө,
Дьаш кижы мен ёлөйин.—

Ёлөнчи ёбөгөн, эр бойы,
Эр санаазын тын сананды.
Ат чылбырын кызынан блаады,
Ары болуп дьелип ийди.

Оны кёргён Ай-Тана абакайы,
Ат бажына дьюгюрип келди.
Он чачын сыймай тудуп,
Он тизезине чёөдөп турды.
Дьажык юнюле мынайда сурады:

— Баланнын кююни дьанганча,
Барып та келзе кайдар ол?

Тош дьюрегин эргиссен.
Таш дьюрегин дьымжатсан!
Оны уккан Ёлѣнчи ёбѣгѣн,
Арга дьокто дьымжады.
Кююн-кюч дьок немедий,
Кюрен адынан тюшти.
Катанчызын чечип берди,
Дьуу дьепселин алып берди.
Кѣрѣр угарга дьеткелекте,
Ортон кызы дьазанып алды.
Кюлер юзени тееп минди,
Кайыш тискин тендеп тутты.
— Карынданып азыраган, энем,
Кабайга дьайкаган, адам.
Алкыжаарды беригер,
Арбап дьаман айтпагар—деп,
Ёлѣнчинин ортон кызы,
Аттын оозын бура тартып,
Тойбонг кааннын дьуртын кѣстѣп,
Торко чачагы толголып,
Алтын чачагы айланып,
Элес эдип дьюре берди.
Эрдьенелю кюрен аттын,
Тартпас дьанын тартып ийди.
Сокпос дьанын согуп ийди.
Турган изи артып калды.
Барган изи дьок болды.

Ёлёнчинин ортон кызы,
Ал санаазы энделе берди.
Ээр каштан бектеп тутты.
Анча мынча болбогондо,
Кара болот тайгага коштоп,
Кара кюрен шунун дыадат.

Ат дыолында эмди кёрзё,
Алтан айры моюстю,
Атыр кара Сыгын турды.
Айланайын дыараш кысты
Алтан дыюзюн айткылай берди.

— Узун куйрук уйга бюткен,
Уялбас мандай сенде бюткен!
Каандардын дыуузына барааткан,
Коркубас сенин дыюрегинди!
Баатырлардын дыорыгына барган,
Бала сенин уялбазынды!—
Атыр кара Сыгын, онойдо айдып,
Карсылдада каткырып турат.
Килин кара тюги болзо,
Кюн дыаркынына мызылдап турды.

Ёлёнчинин ортон кызы
Укканчада болбой калды;
Качарына кан туюлди,
Кара кёскё дыаш айланды.
Кара болот юлдюзин
Суура тартып алган турды.
Ёткюн юнюле мынайда айтты:

— Ёчёбёсти ёчёдин, сен,
Ёкпё буурын ойорым, мен!
Базынбасты базындын, сен,

Бажын кезип чачарым!—деп,
Аттын оозын бура тартып,
Атыр кара Сыгынды ээчпй,
Сюрюже берген турбай кайтты.

Кара болот тайганы,
Эки айланып, ючюнчиде,
Атыр кара Сыгынга
Дьаба дьууктай дьедип келди.
Арказын кезе чабарга,
Кара болот юлдюзин,
Талаярдын кажы дьанында,
Атыр кара Сыгын бойы,
Ёлёнчининг ортон балазынын
Он дьодозын сый тепти.
Онон ары, уча берди.
Турган изи артып калды.
Барган изи дьок болды.

Ёлёнчининг ортон кызы,
Арга дьокто, меке дьок,
Онтоп, сыктап ойто дьанды.

„Адама, энеме, эдьеме, сыйыныма,
Канайып мен кёрюнерим?
Аякка уруп берген ажын,
Калбактап канайып ичерим?“—деп,
Комудап, ыйлап дьянып дьадат.

Анча-мынча болбой туруп,
Айылына мында дьедип келди.
Ада-энези, эдье-сыйыны,

Дъарыш эдип уткуп чыктылар.
Баатыр бойы Ёлѣнчи,
Эки кѣскѣ кан чагылды.
Эки дъенди шыманды,
Ачу корон кыйгырды:

— Бала-кадыт баш болгон,
Барар дъорык тутай берди.
Кату кааннын алдына десе,
Каруузына канайып туратан эмди?
Кара бажымды тудуп берип,
Канайып чыдап ёлѣтѣм?
Озодон бери Тойбон каан,
Ёлтюрерге мени дъазанган.
Огду шылтак тапаганда,
Тюрю артып турган эдим!
Ёлюмди меге слер таптыгар,
Ёрѣ дъажымды слер кыскарттыгар!*

Ортон кызын келип тутты,
Кату дъерге таштап ийди.
Катанчызын чечип алып,
Катай-тетей кийип турды.
Канча дъуунын дъепселин,
Карчий-терчий салынып турды.
Кюлер юзени тюрген тееп,
Кара кюрен адына минди.
Кайыш тискин тендеп тудуп,
Ары дъорттордын кажы дъанда:
Кичю кызы Алтын Тууды,
Ат чылбырынан ала койды,
Ары божотпой кайра тартты.

— Кайран, адам ёрѣкѣн,

Эки кызынга килееринде,
Меге канайып килебейзин?
Эрдьене адынды олорго кысканбаста,
Меге канайып кысканарын?
Карган кижиге слер барганча,
Канчын кижиге мен барайын.
Каткан сёёгёёр уужалганча,
Дьапп кижиге мен таскайын.
Каанга айдар эрмегинди,
Коркубастан мен айдарым!
Канду дьууга кириш дезен',
Кайра болбой дьуулажарым.
Кайран адам, мен барайын!—деп,
Алтын Тууды, очы кызы,
Адазынан дьайнап сурап турды.
Кюрен аттын чылбырын,
Божотпоско бактеп тутты.

— Эмди мени токтотпозыгар,
Эр санаамды бюктебезигер!
Эки кыстын сёзин угуп,
Эки катап дьорук тутады.
Эмди сенин сёзинге кирип,
Ючюнчи дьорукты тутатпазым!—деп,
Ёлөнчиге ёбёгён кату айтты.
Эр дьюреге дьымжабай турды.

Ай-Тана абакайы, мыны
Кёрюп чыдап болбой салды.
Ёлөнчиге дьууктай базып
Он тизезин чёгёдөп отурат.
Дьайнагандый мынайда айдат:

— Юч курбустан кудайыбыс,

Кирбигисти бирге тюндеп,
Дбаяп койгон эмес беди?
Юч киндиктю Алтайнбыс,
Киндигибисти бирге тюндеп,
Кезип койгон эмес беди?
Калганчы сурагымды угарын ба?
Кату дыюрегинди дымжадарын ба?
Эки кызына буурзаарында,
Кичю кызына не буурзабас?
Барар дьорык бирле тутаган,
База да тутаза—дьаныс кару.
Бюдер керек бирле бютпеген,
База да бютпезе—дьаныс кару.
Эки кыс бистийи болордо,
Кичю кыс кемнен бюткен?
Эмискен энези кем?
Азыраган адазы кем?
Айдып бергин меге?—деп,
Ай Тана дьайнап турды.
Эки кёстин изю дьажы
Качарына дьолдоп тюшти.

Катуланган Ёлёнчи баатырдын,
Тош дыюреги кайыла берди,
Таш дыюреги дымжады.
Калганчыда мынайда айтты:

— Дье, кату бюткен Тойбонг каан,
Эмди бажымды кезетен
Эп аргазын таап алды.
Алган-таган эш нёкёрим,
Азыраган менин юч кызым,
Кара санаганаар ол туру!—деп,

Кююн-кючи дьогынан,
Кюрен адынан тюшти.
Катанчызын чечип берди.
Дьуу дьепселин алып берди.

Кёрёр угарга дьеткелекте,
Кичю кызы Алтын Туудьы,
Баатыр чюмин чюмденип ийди.
Дьуу дьепселин салынды.
Кюлер юзени чёйё тееп,
Кюрен атка минген турды.
Кайыш тискин тендеп тутты.
Мындый ёткюн сёслё айтты:

— Тас карынга карынданган, элём.
Тар кабайга дьайкаган, адам!
Каргап дьаман айтпагар.
Кату болор дьолыма!
Арбап дьаман айтпагар,
Ачу болор дьорюмиме!
Алкыжаарды берип отураар,
Ат дьолына болыш болор.
Тудам дьетпес менин сёёгюм,
Туулар талдап дьадар ба?
Аршын дьетпес менин сёёгюм,
Алтай талдап чириир бе?
„Дьакшы аттын сёёгй,
Чан дьеринде дьадар“—деп,
„Дьакшы кижинин сёёги,
Дьуу дьеринде дьадар“—деп,
Адам, энем бойыгар айдатанаар—деп,
Алтын Туудьы айдып берди.
Качарынын каны кызарып,

Кара тегерик кёзи мелтиреп,
Эки тана сыргазы мызылдап,
Эне адазыла дьякшылажала,
Аттын тискинин силке тартты,
Ары болуп учуп ийди.
Турган изи артып калды,
Барган изи дьок болды.

Эрдьенелю кара кюрен,
Дьаш ёлёнин дьяа баспас,
Дьараш дьорголо дьюрюп ийди.
Кёк ёлёнин кёмё баспас,
Кёни дьорголо дьюрюп ийди.
Кёгюс дьянын кёргёндё,
Дьараш дьорголо барып дьадат.
Кёчю дьянын кёргёндё,
Сыр бидьеле барып дьадат.
Анча-мынча барганда,
Кара болот тайганы,
Коштоп ёдюп дьатпай кайтты.
Алтын Тууды кыс кёрзё,
Аттын барар дьолында,
Алтан айры мююстю,
Атыр кара Сыгын турды.
Алтын Туудыны кёргён бойынча
Алтан-тюмен айткылай берди.
Айдары дьок шоотты.
Оны уккан Алтын Тууды,
Ачынганы коркушту болды.

Ёткюн юнюлю мынайда айтты:

— Ёчёбёсти ёчёдин ошкош,
Ёлюмин менин колымда болор!
Беришпесле бериштин ошкош,
Белинди меге кестиртер турун!
Кара болот юлдюзин,
Суура тартып, колго тутты.
Кара кюренди бура тартты.
Алтан айры мююстю,
Атыр кара Сыгынды сюрюшти.

Кара болот тайганы,
Бир айлана сюрюп келди.
Экинчиде дыбаа дыетти.
Кара болот юлдюзин кёдюрди.
Атыр кара Сыгынды
Чабардын кажы дыанында:

— Калак-кокуй, кайран кызым!
Карыган аданды ёлтюрбе!
Анча-мынча дыюерге бер!
Ай дыарыгын айрыба, менен,
Кюн дыарыгын, дыажырба, менен!—деп
Сёстёр болгон согында ого,
Ёлёнчи ёбёгён, бюткюл бойы,
Дыалбак ташта отура тюшти.
Дыаагына тер дыолдолды.
Кабыргазы тардандап турды.
Тыркырууш юниле мынайда айтты:

— Менин бюдюерер керегимди,
Бюдюргедий балам эмтирин.
Менин дыорыктайтан дыолыма,
Чыдашкадый балам эмтирин.

Дьаактуларга айттырбас,
Чечен сюме сенде болзын!
Дьарындуга дьендетпес,
Ийде кюч сенде болзын!
Шоктоп келген ёштулерди,
Алдыннан туура кечирбей дьюр.
Ёнёлөп келген ёштулерге.
Дьаканнан тутырбай дьюр.
„Кадыт“—деп сени шоотпозын!
„Дьокту“—деп сени электебезин!—деп
Ёлөнчи ёбөгөн балазын алкады.
Омок ийдезин кожуп турды.
— Айткан сёзигерге алкыш
болзын!—деп,

Алтын Тууды адазына айтты.
Адын бура тарткан бойынча
Элес эдип учуп ийди
Ёлөнчи ёбөгөн, бойы дезе,
Агаш таягын таянып,
Айылын кёстөп базып ийди.
Ёлөнчи ле Алтын Туудынын,
Турган истери бар болды.
Барган истери дьок болды.

— Онон ары Алтын Тууды,
Эрдьенелю кюрен аттын,
Эки тискинин силке тартып,
Тюште болзо уйкузы дьок,
Тюнде болзо юдези дьок,

Тойбон кааннын дьуртын кѣстѣп,
Токтоныкпай дьюре берди.

Эрдьенелю кара кюренин,
Эки кулактын тѣзинен
Кунан койдый ак кѣбюктер,
Кажайыжып чыгып келди.

„Атазына барып дезен
Баатыр бойы Ёлѣнчи,
Канчын дьиит те тушта,
Мынайып мени дьоботпогон!
Кайкамчыкту кандый бала,
Кайдан бюткен болотон?“—деп,
Кара кюрен бойында сананат.
Айланайын, Алтын Тууды,
Коолодо кожондоп бараатканда,
Каскак кырлу дьерлерден
Кочкор андар чыгып тындайт.
Сыр кожонло бараатканда,
Салкын тюшпес кою агаштардан,
Сыгын, мыйгактар тындагылайт.

— Анча-мынча болбой туруп,
Тойбон кааннын алтайына,
Мал турлууга, дьон дьадынга,
Дьедип келбей канайтты.
Ак тайганын кырынан
Айландыра шиндеп тургажын,—
Тогус сююри тайга турды,
Тогус кара талай дьатты.
Алтан эки толыкту,
Тойбон кааннын ак ёргѣзи,
Тайгаларла тюней турды.

Алты юйелю кюлер чакызы,
Ак булутка тюртюлген,
Айга кюнге мызылдап турды.
Ат тыныжы куу тумандый,
Алытпар дьюзи кызыл ёрттий
Чагылышкан ондо болды.

Оны кёргён Алтын Туудынын,
Бала дьюреги барт этти.

Бажынын куйказы дьымырт этти.

„Дье, не болзо, ол болзын,
Барбаганча, дьаныш дьок!“ — деп,
Кату бойында сананды.

Кара кюренди камчылап,
Онон ары элес этти.

Анча-мынча болбой туруп,
Тойбон кааннын ак ёргёзине,
Дьедип келген, мында турат.
Тогузан эки баатырлары,
Тогус тюней дьайзандары,
Дьарыш эдип келдилер.
„Ёлёнчини уткуур“ — дежи,
Дьергелей бazyп келдилер.

Ак сагалду Ёлёнчи деп уткугандары,
Ак чырайлу кыс бала болды.
Торко чачагы толголып,
Алтын чачагы дьайылып,
Алтын Тууды, кёёркий,
Ат юстинде мында турды.

Мыны кёргён баатырлары,
Тогузан эки баатырлары,
Тогус тюней дьайзандары,

Каалгалу кара эжиктен,
Дьарышканча ойто кирдилер.
Тойбон каанга дьаныс юнле айттылар:

— Ёлөнчи ёбөгөн, слерди,
Ёчөп, каткырып дьаткан эмтир
Кара кюрент адына бойы
Кичю кызын миндиреле,
Каан силерди электегендий,
Ийе берген, мында келди!

Оны уккан Тойбон каан,
Оттон артык изиди.
Каннан ёткюч кызарды.
Ачу корон кыйгырды:

— Ёчөбёсти ёчөгөн болзо,
Ёлюмин менен сакуп алзын!
Канду дьуудан ойто дьанзам,
Кара бажын кезерим!
Угун сенин артпазын деп,
Кёрнёё эдип ёртёёрим!

Тойбон каан кыйгырала,
Ак ёргёзинен чыгып келди.
Ёлөнчинин кызын кёрёлё,
Кара кёзи кандала берди.
Как мандайы тыыдына берди.

— Аргазын тапас кадыт, сен!
Атанып не керек келдин, сен?
Тогузан эки баатырларга,
Кадыт болорго келдин бе, сен?
Тогус дьакшы дьайзаньума,
Казан азарга келдин бе, сен?
Дьери дьуртым быдьярзытпай,

Тюрген ары ойто дьан!
Бисти уятка туюжурбей,
Бистин кестен тутканча ыра!—деп,
Тойбон каан кыйгырды,
Токтоп болбой тырлажып турды.

Мыны уккан Алтын Тууды,
Темён кёргөн кезин дезе,
Ёрё кёрбей тура берди.
Ёрё кёргөн кезин дезе,
Темён кёрбей тура берди.
„Ёлтюрзе де бойлоры билзин,
Ойто дьаныш дьок!“—деп,
Бойында бек сананып алды.
Бар омогын алынала
Алтын Тууды мынайда айтты:

— Курсак та кайнадып дьюрейин,
Ойто сюрбей, кожо алыгар.
Ёлбей дьюрзем, ёлён юзюп берерим.
Дьалмажыгарга тёржёр салып,
Баш алдына дьастык салып берерим.—

Оны уккан Тойбон каан,
Тенеридий кюзюрт этти,
Темир ошкош, шыгырай берди:
— Каандардын барар дьолына,
Кадыт кижн кожо дьортпойтон!
Канду дьууга кирген тушта,
Кадыт кижн ондо дьок болотон.
Бистин дьолды быдьярзытпай,
Ойто ары дьангын тюрген!
Бистин кёскё чёп болбой,
Мынан кедери баргын!—деп,

Тойбон каан, кату бойы,
Адылып, каргап тюкюрди.
Тогузан эки баатырын,
Тогус тюней дъайзанын,
Кара агаштый кал черюзин
Тоолой ончозын ээчидип,
Тойбон каан атанды.
Дъалан кептю алаканын,
Дъая тудып ичкери сунды,
Алтын Чачак абакайыла,
Эзендежип, дъакшылажып турды:

— Амыр, энчю дъюрзебис,
Дъети дъылдан ётпёзибис
Дъерибиске дъедип келерибис.
Дъер юстинин байы болорыбыс.
Тойбон каан онойдо айдала,
Камчызыла малын башкарала,
Карызыла дъонын дъакарала
Канду дъууга атанды,
Кайра кёрбей, дъортып ийди.

Ёлёнчинин кичю кызы —
Алтын Тууды бараксан,
Аттын дъолын кезе кёрюп,
Бир конокко дъаныс дъерге,
Кыймыгы дъок тура калды.
Кара кёзинен дъаш тоолонуп,
Ээр кажын дъунуп турды.
Бир кюнди сондодоло,
Бойына кату сананды:

„Ойто дьанып барганча,
Онын уядын кёдюргенче,
Ёлтюрзе де бойлоры билзин,
Олордын кийнинен барадым!“
Алтын Тууды, дьараш кыс,
Кара кюреннин тискини
Бура тарткан мында турды.
Эрлю баатырлар кийнинен,
Элес адип шунуй берди.
Тогузан эки баатырлу,
Тогус тюней дьайзанду,
Тойбон кааннын изинен.
Кыя чыкпай барып дьатты.
Олордын конгон дьерине,
Конуп алып барып дьадат.
Казан аскан одузына,
Казан азып ажанып дьурет.
Бийик, дьаан тайгаларын,
Ажып алып барып дьадат.
Терен дьаан талайларын,
Кечип алып барып дьадат.

Эрдьенелю кюрен аттын,
Эди-каны изип дьурет.
Эки тискинди силке тартып,
Бажыбыла ойноп дьурет.

Айланайын, Алтын Тууды
Бир ондонып кёрюп дьурзе:
Тогузан эки баатырлу,
Тогус тюней дьайзанду,
Тойбон каан, казыр бойы,
Кара талай дьарадында,

Оду салган мында дьатты.
Тогус кызыл дьес казанга,
Эт семизин кайнаткан,
Тогузан тажуур аракынын
Ачузын ичкен отурдылар.

Оны кёргён Алтын Тууды,
Дьеде дьорттор дьаны дьокто,
Дьяныскан бойы оду салды.
Дьюзюн, дьяман сёктюргенине,
Чыдап болбей кородоп турды.

„Электеткен ёчюмди мен,
Бир тужунда алгайнам?
Эрзип дьюрген бойлорын,
Бир тужунда уялткайнам?“

Алтын Тууды бараксан,
Кёксинде онойдо эрмектенет.
Кёзюнин дьяжы кургабай турат.
Эрдьенелю кара кюреннин,
Ээр токумын алып ийди.

— Ак ёлённён амзап дьи,
Аражаан суудан юрсеп ич,—деп,
Адына онойдо айдала,
Ак кийиске дьядала,
Амырап эмеш уюктай берди.

Узак дьаткан ба, айла дьок по,
Алтын Тууды оны билбеди.
Эмди ле дьязап тындап турза:
Тогузан эки баатырлу,

Токус тюңей дьайзанду,
Кара агаштый кал черюлю,
Тойбон кааннын табыжы угулат.
Алтын Тууды эмди кёрзё:
Канча тостон кемелер эткен,
Караты кааннын кара талайын,
Кечерге мында дьепсенгилеп,
Табыш-талдар чейюлген эмтир.
Кабортоты кечип дьадылар.
Кожон-комыстары чейюледилер.
Оны кёргөн Алтын Тууды
Кара кюренди ээртеди.
Катан чюмюн чюмденди.
Кюлер юзени чейё тееп,
Адына тюрген минди.
Кара талай дьарадына
Шуургандый учуп дьетти,
Ачулу юнле кыйгырды:

— Кааным, баатырларым,
дыайзандарым!

Ээн дьерге мени таштабай,
Кожо мени апарзагар!
Ёлбей эзен дьюргедий болзом,
Ёдюгеер дьамап бербезим бе?
Дьуу, согушка шыркалатсагар,
Балугар танып бербезим бе?—

Оны уккан Тойбон каан,
Карсылдада каткырып айтты:

— Кадыт биске керек болзо,
Караты каан дьеринен аларыбыс.
Казан азар казанчыларды

Дьуудан олдьолоп бис аларыбыс.
Эр улусты сюрюжип дьурген,
Эрзек сен керек дьок!—
Оны уккан Алтын Туудынын,
Дьюрегине бычакла сайгандый болды.
Дьюзи кызыл темирдий кызыды.
Ачуурканып мынайда айтты:

— Айткан сёзин ачу да болзо,
Арт кийининде кёрюжерибис!
Электеп айдып турган болзон,
Эзен дьорзе туштажарыбыс!—
Алтын Тууды онойдо айдала,
Кара кюрен эр адына,
Мындый суракту дьайнады:

— Эрдьенелю кара кюрен,
Адамнын энчилю койлоозы эдин!
Кара талайды кечетен
Арга сюмени табарын ба?
Оны уккан кара кюрен,
Ат чырайы ээрий берди.
Шыркырада киштел айтты:

— Комудаба, Алтын Тууды!
Бир кюндюкке кайра баралы,
Онын кийининде бис экиюге,
Бир арга табылар болор бо?...

Кара кюреннин айтканынча,
Алтын Тууды адын буруды.
Бир кюндюк дьерге кайра
Бир алтамдый тюрген дьетти.
Ойто кайра бурылала,
Кайыш камчыла адын сокты;

Эрдьенелю кара кюрен,
Турган дьерден кыймыктабады.
Экинчиде, ючюнчиде,
Тарый-мерий согуп та турза
Кара кюрен сылт та этпейт.
Алтын Тууды кёёркий,
Адынан мынайда сурады:

— Кайран адамнын кюрен ады,
Ёлёрибисти билдин бе?
Ёзёрибисти сестин бе?
Неден улам кыймыктабас,
Неге сен тарындын?—
Онойдо сурап, Алтын Тууды,
Кёстин дьажын тёгюп турды.
Эрдьенелю кюрен аттын,
Дьал. куйругын сыймап турды.
Кюрен ат каруузын берет:

— Ёлёрибисти билбедим,
Ёзёрибисти сеспедим.
Ыйык дьалдын алдында,
Алтын сапту камчы бар.
Ол камчыны озодо,
Адан Ёлёнчиден башка,
Албаты дьон билбейтен.
Дьалмажыма сокпойтон.
Оны алып, сен, кёёркий,
Дьалмажыма менин согорын.
Соккон согында, Алтын Тууды,
Ээр каштан бек тудун.
Эки тискинди тюс тут,
Айса болзо, кара талайды,

Кара чымылдый учуп кечерибис!
Оны уккан, Алтын Тууды,
Алтын сапту камчыны алды;
Он билекке оорой тудала,
Эрдьенелю кара кюреннин,
Он дьалмашка согуп ийди.
Кара кюрен эрдьене,
Кызыл дьалкын от тюшкендий,
Куюн кептю уча берди.
Турган изи артып калды,
Барган изи дьок болды.

Ат дьакшызы кара кюрен,
Канатту куштый уча берди.
Айланайын Алтын Тууды,
Ээр каштан сооро тутты.
Алтын Тууды дьараш кыс,
Кайра дьыгыларга санаганда,
Куйругыла дьёмёп дьюрди.
Туура дьыгыларга келгенде,
Кабыргала дьёмёп дьюрди.
Ичкери дьыгыларга келгенде,
Дьалыбыла дьёмёп дьюрди.

Алтын Тууды бараксан,
Бир ондонып кёрюп дьюрзе:
Эрдьенелю кара кюрен,
Кара талайды кечип калган,
Кёс дьетпес ак бюктерде,
Капталга дьеткен кара дьолдо,

Кее́ни дьорго барып дьатты.
Тойбон каан кал черюзиле,
Ёткён изи дьок эмтир.
Анча мынча барган соньнда,
Арташ ээрдий, боочы дьатты;
Ол боочыга чыгып келип,
Аттын терин соодорго,
Кара кюрен адынан тюшти,
Дымжак юнюле адына айтты:

— Алтын тюгюн сергидип ал,
Ак ёлённён юзюп дьи.

Мёнюн тюгюн сергидип ал,
Аражаан суудан амзап ич!—

Айланайын Алтын Тууды,
Ак токумын дьая таштап,
Ак чечектю ёлён юстине
Амырап бойы дьада берди.
Кюмюш сыргазы болгожын,
Кюн одына мызылдап дьадат.
Эки качары болчойыжып,
Кызыл марал кеберлю дьадат.
Карамтыгып угуп дьатса:
Дьаш агажы болгожын,
Бюр саргарбас дьер эмтир.
Дьайдын кужы болгожын,
Юни серибес дьер эмтир.
Эмилдю агаштары болгожын,
Дьажыл турар дьер эмтир.
Эдил кююктери болгожын,
Юни юзюлбес дьер эмтир.
Оны угуп Алтын Тууды,

Меези дымжап амырап дьатты.
Кулагы сюгюнип тындап дьатты.
Санаазында айдынып турды:
„Мындый кеен алтайга,
Кыйналган албаты дьуртаза кайдат.
Бу куштарла, ончо агаштар,
Бастыра албатынын болзо кайдат!“
Онойто сананган эмди бойынча
Алтын Тууды уюктай берди.
Бастыра дьюзи каткырып дьатты.

Эртен чыккан кюни дезе,
Эбирип, ажарга дьабызай берерде:
Тогузап эки баатырларын,
Тогус тюней дьайзандарын,
Баштап алган, Тойбон каан,
Арт боочыга чыккылап келди,
Аттары юркюп бурт эткиледи.
Алтын Туудыны базынгандардын
— Аркаларын кууй соок барды.
Бажынын чачтары ёрё кёдюрилди,
Болчок дьюректери тын согулды.
Аян кёлдий кёстёри эмди,
Алырайжа бергилеген турды.
Айдар сёстёрин тапай калды.
Тойбон каан, уялган бойынча,
Тогус чардын терезинен,
Толгоп эткен торсык камчыла,
Алтын сары адын эмди,

Дьалмаш эдин дьара согуп,
Ачынганын адына туююрип,
Арга суюмезин тапай калды;
Кородогонын токтодып болбой,
Конуш дьоктон барарга сананды.
Тогусан эки баатырлардын;
Торсыктары тырлажа берди.
Тогус туюней дьайзандардын,
Ээктери копылтажа бергиледи.

„Адазына барып дезен!

Тегиндю бала эмес болбой?“ — деп
Ончолоры туюней шуюжуп,
Кайра да кёрбей, коштой ёттилер.

Онон ары Тойбон каан,
Эки санаалу боло берди:
„Тюбюнде барып тартыжатан,
Менин ёштуюм болор туру.
Кандый да болзо элден озо,
Караты каанды дьендеп алар.
Ол дьенюни туткан соында,
Алтын Тууды менин колдо!“
Тойбон-каан онойдо шуюнип,
Тюндю-туюшту кёндюгип ийди.
Караты каан дьуртына кирерге,
Кайра да кёрбей дьюрип ийди.

Кары дьажы дьеде берген,
Катан сёёги божой берген,
Кара дьорго атка минген,

Караты каан, карган бойы,
Бир кюнде отургажын:
Эрдьенелю кара дьорго,
Ачу-ачу киштеп ийди.
Тюндюк бойдо эки мюркют
Акшып-акшып адип чыкты.
Эки тюней кара тайгылдар,
Ачу улуп, юрюп ийди.
Оны уккан Караты каан,
Карыганын ундуп ийди.
Дьютюргенче тышкары чыкты.

Эмди кёрюп турар болзо:
Эрдьенелю кара дьорго,
Бай теректи ээй тарткан,
Эки кёзи дьаштанган турды.
Оны кёргён, Караты каан,
Кара дьоргозынан мынайта сурады:

— Канатту бюткен, кара дьоргом,
Нени белдин, нени сестин?
Кара кёзин не дьаштанган,
Кату льерди не чапчыдын?
Бай теректин бажын, эмди
Неге ээй тарттын, сен?—

— Эрлю бюткен кааным,
Ыйык бюткен Алтайына,
Кара бюрюн дьабылып келди!
Алтын чюмдю, кара тайгана,
Куу туман дьабылып келди!
Эрдьенелю кара дьорго,
Караты каанга айдып турды.
Токтоп болбой чапчып турды.

Оны уккан Каратты—каан,
Ончозын кѣргѣн бойынча,
Ачу корон кыйгырды:
Узун куйрук суй салып,
Бѣрю кирбеген Алтайым!
Узун дьыда тудунып,
Дьуу кирбеген Алтайым!
Кара боро сагышту,
Кандый кулугыр келген болотон?
Кайкал бюткен каан болзон,
Мен канчында не келбедин?
Эрлю бюткен эр болзон,
Эмеш эрте не келбедин?
Караты каан карыган деп,
Олдьолоорго келген турун.
Кара дьоргом карыган деп,
Согум эдерге келдин бе?
Кара бажым айрылып,
Дьерге келип тюшпегенче,
Кара каным тѣгюлип,
Дьер алдына чѣнмѣгѣнчѣ,
Сенин колыга кирбезим:—

Кара дьорго адын ээртеди,
Канча дьуунын куягын кийди.
Толгомолу кюлер юзени,
Чѣйѣ тееп, минип турат:
Кара кумдус бѣрюкти,
Эки кулакка кептей кийди.
Кара болот юлдюзин,
Кая ташка дьанып ийди.
Алтын чюмдю кара тайгазына,

Аткан октый учуп ныкты.

Ачынганын дьажырып болбой,

Ачу корон кыйгырып ийди:

— Кабырузы дьок мал айдаарга,
Карамтыгып дьурген, сен жулугур!

Кааны дьок дьон аларга,

Базынып келген, сен уялбас!

Айылдап келген айылчы болзон,

Ат чакызына барып тюш!

— Шоктоп келген шокчыл болзон,
Неден баштайлы, айдып бер?

Ару сюрлю Алтайымды,

Быдьярзытпа, сен дьескинчилю!—

Оны уккан Тойбон каан,

Удур карууны айдып турды:

Шоктоп келген мен эдим.

Алтын саары атка минген,

Алтай юстин колго туткан,

Тойбон каан мен эдим.

Эпле дьёплё олдьолодозын ба?

Эр ийденле дьуулажарын ба?

Караты кааннын кара кёскё,

Кан чагыла бербей кайтты.

Ойто дьана кыйгырып айтты:

— Шоктоп келген, сен адар ба?

Шок сакыган мен адар ба?

Энеден чыккан эки эргек билзин бе,

Аданын эткен ок саадак билзин бе?

Кару сёзин тюрген айт!

Кабыжарга дьууктай бас!—

Оны уккан Тойбон каан,

Арт дьерге чыга дьелди.
Адынан дьерге тюже калыды.
Ачу корон кыйгырды:

— Шоктоп келген мен адарым,
Шок сакыган сен отур.
Аян тѣжин ачып бер.
Ок танманды тудуп бер!

Караты каан карыган да болзо,
Карсылдада каткырып ийди.
Арт дьерге отуруп берди.
Аян тѣжин ачала,
Ок танмазын тудуп берди.

Кату бюткен Тойбон каан,
Дьетен эки текпелю,
Темир дьазын ёрѣ кѣдюрди.
Каан кѣксюн ёткѣдий,
Канду дьебезин туткан турды.
Эртен тарткан темир дьяаны,
Энир бойдо божодып ийди.
Дьес дьебени от курчады,
Эргек тѣстѣн ыш чѣюлди.
Караты кааннын аян тѣжине,
Дьязымы дьок дьедип тийди.
Ок танмазын дьаспай тийди.
Тойбон кааннын дьес дьебези,
Ташка тийгендий тайкылды.
Мыска тийгендий мыйрылды.
Караты кааннын тѣжпнен,
Сорбы чыгарып болбоды.

Мыны кѣргѣн Караты каан,
Карсылдада тын каткырды.

Омок юндю кыйгырды:

— Арт дьерге бектеп отур,
Аян тѣжин' ачып бер!

Ок танманды тудуп бер!—

Оны уккан Тойбон каан,
Арт дьерге отура тюшти.

Аян тѣжин ачып берди.

Ок танмазын тудуп берди.

Караты каан карыган бойы,
Темир дьаазын кайра тартты.

Канду дьуудан ойто келбес,

Канду дьебезин эптей тутты.

Эртен тарткан темир дьазын,

Энир ёйдё божодып ийди.

Алтын чюмдю кара тайгазы,

Дьайканыжа бербей кайтты.

Аржаан суулу кара талайы,

Чайбалыжа бербей кайтты

Тойбон кааннын кюр кѣксинѣ,

Дьазымы дьок дьедип тийди.

Ок танмазын ёдюп чыкты.

Кюр кѣксин ёдюп чыкты.

Кюн дьаркынын чалыдып ийди.

Кюрен каны эмди мында,

Кюркюрее суудый агып чыкты.

Мыны кѣргѣн Алтын Тууды,

Аткан октый мында дьетти.

Ат токумынан кезе сокты.

Тойбон кааннын кюр кѣксин,

Эки дьанын бектеп ийди.

Кан агыспай токтодып ийди

Ару суула дьунала,
Ак торколо танып ийди.
Алтын Тууды бойы десе,
Ачу корон мынайда кыйгырды:

— Атту чуулу Караты каан!

Ат ёлтюрдим деп, амтажыба,
Эр ёлтюрдим деп, эремжибе!

Токум алдынан ат чыгар,
Ман-дьелижин билбезин!

Тон алдынан Эр чыгар,
Баатыр ийдезин билбезин!

Аян тёжин ачып бер,
Ок танмазын тудуп бер!—

Оны уккан Караты каан,
Карсылдада тын каткырды,
Каруузына мынайда айтты:

— Кары дьажым дьеткен эди,

Канча каанла дьуулашкан эдим.

Кадыт, кыстарла дьуулашпадым.

Канча багтырларла кюрешкем,

Кыс кижиле кюрешпеген эдим.

Амадаган санаан чёкётпёскё,

Аян тёжим ачып бергейим

Айткан сёзинё туратан болзон,

Ок танмазын тудуп бергейим.

Дьастыра аткан согында,

Дьакшыны менен сакубас турун!—

Аян тёжин ача тартала,

Ок танмазын тудуп береле,

Кюркюреде кайлай берди.

Айланайын Алтын Тууды,

Алазынын темир дьаазын,
Тизе бойго сала койды.
Эки дьарын бириккенче,
Эки дьаак кызарганча,
Эки эргеги чёйюлгенче,
Дьетен эки текпелю,
Темир дьазын тартып алды.
Канду дьуудан кайра дьанбас,
Тынду дьебезин туткан турды.
— Айлу, кюндю тенерим,
Агаш ташту Алтайым!
Азыраган адам, эмискен энем,
Алтын Туудьыны ундубагар!
Темир дьааны кёдюрип турум.
Канду дьууга кирип дьадым.
Ийне туткан колым эйлибе,
Оймок кийген колым кыймыктаба!
Караты кааннын аян тёжине,
Тынду дьебем дьедип тийзин.
Ок танмазын ойо тийзин.
Мен адып дьаткан эмезим.
Адам Ёлёнчи адып дьат!—
Алтын Туудьы онойдо кыйгырала,
Эртен тарткан темир дьаазын
Энир бойдо божодып ийди.
Кёс бажынан болгожын,
От дьалбыжы дьайыла берди.
Эргек тёстён болгожын,
Ыш буркурап тура калды.
Дьер-тенери дьайканыжа берди.
Бийик туулардын бажы сынды.

Терен суулар дьаратына чыкты.
Караты кааннын аян тѣжин,
Кыязы дьок таап тийди.
Ок танмазын туткан дьерин,
Одойына ойо тийди.
Караты кааннын дьюрек тѣзин,
Юзе согуп ѳдѳ берди.
Караты кааннын аккан каны,
Талай кептю боло берди.
Арыскан сѳѳги болгожын,
Тайга кептю тура берди.
Алтын чюмдю кара тайгазы,
Кабортодон сына берди.
Аржаан суулу кара талайы,
Кабортото сооло берди.

Тюк танышпас ак малы,
Чуркуражып киштеже бергиледи.
Тил ондошпос эли-дьоны,
Шакпыражып баскылай бергиледи.
Ай канатту куштары,
Уязын таштап учтылар.
Балалу дьурген андары,
Балазын таштап мантадылар.

Дьажыл бюри саргарбас,
Ёзюп дьадатан агаштары:
Кюскю куруга дьидиргендий,
Корон сары боло берди.
Алтын Тууды оны кѳрюп,
Алан кайкап тура берди.
Анча мынча болголокто,
Ак аяста кыйгы угулды:

— Калак-кокуй, Алтын Тууды,
Кайкаарынды токтодып кёр!

Дьетен эки текпелю
Темир дьаанды кере тарт,
Тенери тѣзин адыкта!—деп,
Кара кюреннин кыйгызы,
Дьарт угулган мында турды.

Алтын Тууды оны угуп,
Тенери тюбюн кѣрѣр болзо,
Караты кааннын кара дьоргозы,
Кара кускун болуп куулган.
Эрдьенелю кара кюрен,
Кара шонкор болуп куулган,
Онын кийнинен сюрюже бертир.

Оны кѣргѣн Алтын Тууды,
Темир дьазын катап ла тартты.
Канду дьуудан ойто болбос,
Канатту дьебезин божодып ийди.
Караты кааннын кара дьоргозы,
Кара кускун бололо,
Дьер тамыга тюшкелекте,
Канатту дьебе дьедип тийди.
Тас колтыгын ѣдюп чыкты.
Темир тайга юстине,
Кара дьорго келип тюшти.
Темир тайга, темир дьалан болуп,
Дьайылала дьада берди.
Кара дьоргонын аккан каны,
Талай кептю дьайкана берди.
Арыскан сѣѣги эмди мында,
Тайга кептю тура берди.

Эрлю бюткен Караты каан,
Дьен дьастанып ёлө берди.
Эрдьенелю кара дьорго,
Дьал дьастанып дьадып ийди.

Айланайын Алтын Тууды,
Эмди ондонып кёрюп турза:
Тогузан эки баатырлар,
Тогус тюней дьайзандар,
Кара агаштый, кал черюзиле,
Тогус кырды ажып калган,
Тогус ёзёкти кечип калган,
Сагыштары чыгып калган,
Агаш ташка тюртюлип,
Дьортып дьургендерин мында кёрди.

Оны кёрюп Алтын Тууды,
Шоотконду кыйгырып ийди:

— Тогузан эки баатырлар,
Тогус тюней дьайзандар!
Кал черюни баштайла,
Кажы дьерди кёстөп бардыгар?
Аттын тискинин тудыгар,
Аайланып, бери кёрюгер!
Коркуган слердин Караты кааныгар,
Дьен дьастанып дьыгылып калды.
Канатту бюткен онын ады,
Дьал дьастанып ёлюп калды!
Куш дьюректю бюткенигерди.
Бюгюнге дьетире билбедим, мен!

Оны уккан баатырлар,
Ончо тогус дьайзандар,
Кал черюни ойто баштап,

Бери бурулып дьорткылады.
Алтын Туудыга дьедип келгилейле,
Кюнге кёргён немедий,
Кёстёри олордын кылбыгып турдылар.

Алтын Тууды олордын кёзинче,
Алтан дьюзюн чечектерле,
Аржаан кутук суула,
Тойбон каанды эмдеп ийди.

Кёкси ойылган Тойбон каан,
Эртеезинен эки артык,
Эр ийдези кожыла берди.
Озогызынан он артык,
Омок ийделю боло берди.
Каанды эмдеп дьасканда,
Ончозы мында дьуулганда,
Алтын Тууды мынайда айтты:

— Дье, Тойбон кааным,
Тогузан эки баатырлар,
Тогус тюней дьайзандар!
Караты каан, карыган бойы,
Кара дьорго эрдьене ады,
Ойто турары дьок, божоды!
Тил билишпес эли дьоны,
Кааны дьок артып калды.
Тюк танышпас ак малы,
Кабырузы дьок туруп калды.
Албатызын олдьолоп
Алар болзоор, бойыгарда.
Ак малын дьуунадып,
Айдаар болзо, бойыгарда.
Меге албаты, мал керек дьок.

Ёскё улустын дьёёжёзи керек дьок.
Адам, энем карый берген,
Ёлгёлёктё ологро туштайдым.
Эки эдьем шыркалу арткан,
Олордын айбызына дьюрөдим!—
Алтын Тууды онойдо айдала,
Аттын тискинин бура тартты.
Айлы-дьуртын кёстөп,
Аткан октый учуп ийди.
Турган изи артып калды,
Барган изи дьок болды...

Ачап кёстю Тойбон каан,
Ёлюп тирилгенин ундуп ийди.
Караты кааннын канча малын,
Кал черюзине айдадып турды.
Тил ондошпос эли-дьонын,
Баатырлары олдыолоп турды.
Колго тюшпес баатырлардын
Канын тёгюп тургылайт.
Кобыда турган малдарын
Кюркюреде айдагылайт.
Дьуртунда дьаткан албатыны
Ыйлада, сыктада олдыолоп,
Ойто дьана оморкоп
Тойбон каан дьанып ийди ..

Ёлөнчинин кичю кызы—
Алтыя Тууды кёёркюй,
Ойто бурулган сонында,

Тюн киргенде уйкузы дьоктон,
Тюш келгенде юдези дьоктон,
Элес эдиш дьанып ийди.
Эне-адазына туштаарга,
Эт дьюреги мендеп келеетти.
Эки качардын каны дезде,
Кызыл марал кеберлю болды.
Эки кулакта кюмюш сыргазы,
Кюн дьаркынга мызылдашты.

Эрдьенелю кара кюрен,
Ай канатту куш ошкош,
Ак аястын тюбюле учуп бараадат.
Дьаан дьалбак суулары,
Учуктан чичке кёрюнгилейт.
Бийик дьоон туулары,
Бёрюктен кичю билдиргилейт...

Бир кюнде Ёлөнчи ёбёгённин,
Кюлер очогы шынырт этти.
Талкан кюли куюлып чыкты.
— Эрдьенелю кара кюрен адым,
Ойто дьана келееткен эмтир!
Кайран кызым Алтын Туудьы,
Ёлбёй ойто бурыган эмтир!
Алган-таган эш нёкёрим,
Ай-Тана абакайым,
Аш курсагынды эмди кайнат!—
Ёлөнчи ёбёгөн кыйгырып ийди.
Отуруп болбой, базып турды.

Анча-мынча болбой туруп,
Эрдьенелю кара кюрентнин,
Изю тери дьылу дьанмырдый,
Айыл тюндигинен урулып келди.
Изю эзин тыныжы дезе,
Айыл эжигинен киргилеп турды.
База ла кёрюп турганча:
Эрдьенелю кара кюрен,
Кёс дьедерде келип дьатты,
Тёрт таманынын алдынан,
Куу дьалбыш чёюлюп келеетти.
Ат кылындый чичке кёрюнди,
Томоноктый кичю билдирди.
Ары кёрёлё ойто кёргёлёктё,
Эрдьенелю кара кюрен
Ат чакызына дьеткен турды.
Ада-энези дьюгюргенче,
Алтын Туудьыга дьаба дьеттилер.
Эки эдьези ээчий дьеттилер.

— Алтын, мёнюн кайран балам!— деп,
Адазы ыйлап, айдып турды.—
Ёчкён одым дьалбыштанды,
Ёлгён тыным тирилди
Эр бойымнын, дьуртым эмди,
Ээн, артпас аргазы бар.
Кыйнаткан албатыны айрып аларга
Эр ийдем, менин кожылды!...
Кёкси канду, Алтын Туудьым,
Кёзи отту кайран балам!—
Эне, адазы, эки эдьези,
Блааш эдип дьакшылаштылар.

Ондоп, солдоп окчондылар.
Ёкпёзиреп ыйлаштылар.
Эрдьенелю кара кюренди,
Ээрин алып сооттылар.
Эрке балазы Алтын Туудыны,
Колтыктап айылга экелдилер.
Бары-дьогын кайнаттылар.
Балазын дьюзюндеп кюндюледилер.
Кёк ийнектин сюдюнен,
Кёёрчёк саап бердилер.
— Атка дьюрюп уужалган балабыс,
Амырап дьакшы уюктап алзын.
Дьорык дьюрюп чылаган балабыс,
Дьымыжак тёжёккё дьадып
тыштанзын! — деп,

Ай-Тана энези айдат.
Анда да дьок, эки эдьези,
Дьарыш эдип сурап тургылады:
— Кару бистин, Алтын Тууды,
Кайда болдын айдып берзен?
Дьажын чакка бис, сени,
Ундубайлы, кайран сыйыныбыс! —

Айланайын Алтын Туудынын,
Амыраар кююни дьок болды.
Нени кёргён, уккандарын,
Тёкпёй, чачпай айдып турды.
Алтын Туудынын дьанган кюни,
Айдып болбос дьыргалду болды.
Дьокту Ёлёнчи баатырдын айылы,
Алтын, кюмюшле чюмделгендий болды.
Эрдьенелю кара кюренди,

Кара тери кургаганда,
Одоруна божодып ийдилер.
Алтын Тууды кёёркюйдин,
Эрмегин угуп божогондо,
Дымыжак тёжёккё дыатыргызып
Амыр дыакшы уюктаттылар...

Ёлюп тирилген Тойбонг каан,
Караты кааннын дьуртунап,
Тюк танышпас малын айдап,
Тил билишпес дыонын олдыолоп,
Кеен чанкыр Алтайына,
Дьедип келген мында отурды.
Одорлу дьерге малды айдап,
Одун суулуга дыонды дьурттадып,
Омок сананып отура берди.

Атту-чуулу той эдер деп,
Ураактагы эли-дыонына,
Атту элчилер ийип турды.
Дьууктагы эли-дыонына,
Дьою элчилер ийип турды.

— Ак малыма мал кожылган.
Албаты дыоныма дыон кожылган.
Сюрекей дыаан дыыргал болор.
Сокорлоры дьедектю келзин,
Аксактары таякту келзин.
Тайгага тюндеп эт кайнадарым,
Талайга тюндеп аракы белетеерим!—деп
Албатызын Тойбонг каан,

Онойдо айдып дьарладып турды,
Анда да дьок Тойбон каан,
Алтын Туудынын ийде-кючюн
Билип болбой кайкап турды.
„Бара тюбюнде ол кулугыр,
Менин ырызыма чаптык эдер.
Адаанду болор туру.
Бажын онын дьоголтпогончо,
Меге амыр бербес туру!“ — деп
Сюрекей кезе санана берди.
Дьастыкка бажын салганда,
Уйку келбес, кыйынду болды.
Аяктан курсак ичкенде,
Тамагын ашпас немедий болды.

Дьяан узак санаркабады.
„Дьарамык“ сюмени таап алды.
„Акыр, ол кызычак омок болзо,
Онын кючин ченеп кёрёр.
Узак табына оны божотпой,
Кара бажын дьоголтып кёрёр“ — деп,
Тойбон каан тюндюк дьяар кёрди,
Эки боро карчааларына кыйгырды:

— Аткан октон тюрген,
Айткан сестён чечен,
Ёлөнчинин кичю кызына,
Бу бичикти дьетиригер!—

Эки боро карчаалар,
Самара бичикти алган бойынча
Ак аяска шунуп чыктылар.
Ай канаттары шуулай бердилер.
Ёлөнчинин дьуртын кестеп,

Тыштанбай да учуп келдилер.
Самара бичикти экелеле.
Ёлёнчининг тюндюгюнент тюжюрдилер,
Ойто кайра уча бердилер.

Айланайын Алтын Тууды,
Самара бичикти колго алды,
Айландыра тудуп кычырып кёрди.
Эмди шиндеп кёрёр болгожын:
Тойбон каан бичиген эмтир.
Айдылганы мындый болды:

„Кюндюлю бюткен, Алтын Тууды,
Бу бичикти алзагар,
Эрдьене адыгар дызап ээртеп,
Дьуу куягын кийип алып,
Менин эжигиме тюрген келеер!“

Мыны билген Алтын Тууды,
Не болгонын ондободы
Ада, энезине дьууктап келеле,
Араайынан мынайда айтты:

— Эмискен слер, энем менин!
Азыраган слер, адам менин!
Кандый сюме айдазыгар?
Кандый алкыш берерзеер?
Кара санаалу Тойбон каан,
Мени кёстөп алдыртып дыат.

Оны уккан Ёлёнчи ёбөгөн,
Буурыл сагалын сыймап ийди.
Алтын Туудыга каруузын берди:

— Дье, канайтар, балам,
„Колго тюшкен куш дыобош“—деп
Эрик дыокто угар турун.

Кара боро сананган болзо,
Каруузын ондо берер турун!—

Ай-Тана карган энези,
Ары кёрюп ыйлап ийди.
Ойто кёрюп каткырып ийди.
Омок юньюле мынайда айтты:

— Алдырбас балам, Алтын Туудым!

Каан кижн алдырганда,
Барбай артарга дъарабас.
Кара боро сагышту каанын
Нени айдар, укпаганча болбос.
Дье, балам, Алтын Туудым,
Дъаактуга сёслё туюктатпа!
Дъарындуга чак дъендетпе!—деди.

Ондо до дъок Ай-Тана,
Кёстин дъажын тудунбай калды.
Кёндёлён дъаагына дъолдоп келди.
Дъалбак курдун учула,
Дыжа тартып, арчып турды.

Айланайын Алтын Тууды,
Кайыш юйген алып чыгып,
Ат чагызын согуп ийди.

Эрдьенелю кара кюрен,
Укпас дьерден угуп алган,
Сеспес дьерден сезип ийген,
Аткан октон тюрген кептю,
Айткан сёстён чечен кирелю,
Ары кёрёлё ойто кёргёлёктё
Ат чакызына дьеткен турды.
Алтын туюю сергип калтыр.
Арказы чыгара кобылдап калган,

Эрдьенелю кара кюрен омок турды,
Алтын Туудыдан мынайда сурады:

— Кажы Алтайды кестеёргө,
Кажы ороонго барарга,
Сананып алдын, Алтын Тууды?

— Ёлюп тирилген Тойбон каан,
Ёргёзине келзин деп айтырган.

Онон башка барарга турган,
Аңылу дьерим дьок эди—деп,
Алтын Тууды кара кюренге
Каруузын онойдо айтты.

Кайыш юйген атка сукты.
Кедым токум эптеп салды.

Ай кеберлю арташ ээрин
Ат арказына салган турды.

Катанчызын кийинди.

Канча дьуунын дьепселин,
Карчий-терчий дьюктенди.

Алаканын дьая тудуп,
Ада энезиле дьакшылашты.

Эки эдъезиле окчошты.

Айылынан чыгып, адына келип,
Кюлер юзени тееп минди.

Эки тискин тендеп тутты.

Тойбон кааннын агар дьуртын,
Эмди кестеп дьюрюп ийди.

Ада, энези, эки эдьелери,
Кестёриле юдежип калдылар.

Кара кюрен эрдынеге минген,
Кайран бойы, Алтын Туудынын
Турган изи артып калды,

Барган изи дьок болды.

Эрдьенелю кара кюрен,
Кёк ёлёнин кёмё баспай,
Кёёни дьорго дьюрюп ийди,
Дьаш ёлёнин дьая баспай,
Дьараш дьорго дьюрюп ийди.
Алтын Тууды, дьараш кыстын
Торко чачагы дьайылып
Кюн одына мызылдайт.
Алтын чачагы толголот,
Ай дьаркынына мызылдайт.
Коолодо кожондоп бараадат,
Канатту куштар ээчий тындайт.
Сыбыскылу ойын баштайт,
Туйгакту андар ээчий тындайт.
Тюндю-тюшти уйку дьоктон,
Тойбон Кааннын дьери дьуртына,
Алтын Тууды дьедип келди.
Эрдьенелю кара кюреннин,
Эди—каны изигелек болды.
Кара кюреннин тибиртинен,
Тойбон Кааннын ёргёёзи дьайканды.
Оны уккан Тойбон Каан,
Тогус кат бай ширееден тюшти.
Каалгалу кара эжигин ачты.
Алтын бозогозын алтап чыкты,
Темир бозогозын тееп чыкты.
Алтын Тууцыны кёрёлё,
Эки тизези тырлажа берди.
Эрмек айдып болбой чоколдонды.
Алтын Тууды дьортып келди,

Кату сыркынду мынайда сурады:
— Ак малыгарга бөрү кирди бе?
Алтайыгарга ёрт кирди бе?
Ёргёгёргё суу кирди бе?
Албатыгарга дьуу келди бе?
Кандый алдыру болды,
Кааным, слер айдыгар?

Тойбон Каан колдорын уужанды,
Кёзин дьакшы эдип куултты.
Юнин дьымжада мынайда айтты:
— Ёлгён бойымды тиргискен,
Ёчкён одумды камыскан,
Ёлёнчининг эрке кызы!
Бир дьаан айбым бар,
Оны айдарга алдырган эдим:
Тюк танышпас малыбыска,
Тюмен тюктю мал кожулды.
Тил ондошпос дьоныбыска
Тилдери башка дьон кожулды.
Албаты, дьонымды дьууп алып,
Дьыргал эдер кюююм бар.
Адан туткан кам экелип,
Кудай кёдюрер санаам бар.
Онойдордо, Алтын Тууды,
Дьети талай ол дьанында,
Дьети тайганын ары дьанында,
Кара тайганын колтыгында.
Дьес ёргёёлю, Ак Шаажынай деп,
Кам эмеген бар.
Оны барып экелер турун.
Тогузон эки баатырларда,

Тогус дьакшы дьайзандарымда,
Барар кижн дьок болды,
Арга сюме дьок болордо,
Айландыра шююп турзам:
Сенен башка баргадый,
Бу керекти бюдюргедий,
Бу дьорыкка чыдашкадый,
Менин дьуртымда кижн дьок.
Амыр-энчю дьюрюп келзен,
Тил билишпес дьонымнын,
Кабортозын бёлюп берерим.
Тюк танышпас ак малымнын,
Кабортозын юлеп берерим!...
Оны уккан Алтын Тууды,
Ёрө кёргөн кёзин темён кёрбёй,
Темён кёргөн кёзин ёрө кёрбёй,
Юн дьоктон турала, айтты:
—Дье канайтар база,
Ийген элчи бийден дьанбайтан,
Аткан ок дьуудан дьанбайтан.
Мойношпой барар турум.
Молдудан дьана тюшпес тураар!—
Алтын Тууды кёёркий,
Кара кюренди бура тартты,
Ары болуп уча берди.
Турган изи артып калды.
Барган изи дьок болды.

Айланайын Алтын Тууды,
Ак Шаажынай камнын дьуртын,
Аланзу дьок кестеп ийди.
Эрдьене атта сооду дьок,
Акту бойында уйку дьок,
Тюндю-тюштю багып дьадат,
Тюмен талай кече берди.
Тюмен тайга ажа берди.
Дьарады дьок талайларын,
Кечип дьыргап барып дьадат.
Кыртыжы дьок тайгаларын,
Кожон была ажып турат.
Эрдьенелю кара кюреннин,
Кара тери кургабай дьюрди.
Айланайын Алтын Тууды,
Ат юстюне чылап дьюрди.
Дьер ортозы ыраак эмтир,
Дьедетени кюч эмтир.
Анда да дьок Алтын Тууды ынын,
Алдында дьолы кыскарып дьюрди.
Кускун учуп учына дьетпес,
Куба чёлди куюндый ёдёт.
Сагыскаан учуп, учына чыкпас
Сары чёлди салкындый ёдёт,
Онойдо барып дьатканда,
Эрдьенелю кара кюрен,
Алын колын кёдюрбей,
Кийин будын тартынбай,
Бели сынгандый, тура тюшти.
Он кулагы болгожын,
Ак аясты тындай берди.

Сол кулагы болгожын,
Дьер дьенисти тындай берди.
Алтын Тууды кёёркий,
Кара кюрен адынан тюшти.
Он тизезин чёёдөп турала,
Дьайнап ыйлап мынайда сурады:
—Тюште болзо канат болгон,
Тюнде болзо нёкёрим, сен,
Ёлёрибисти билдин бе?
Ёзёрибисти сестин бе?
Барар дьолыбыс туюк па?
Бажыбыс бистин канду ба?
Бир сёс дьажырбай,
Чикезин меге айдып бер!
Санаам менин токуназын,
Кулагым менин уксын. —

Кара кюрен эрдьене,
Алтын Туудыга каруун берди:
—Ёлёрибисти мен билбедим.
Ёзёрибисти мен сеспедим.
Тойбон Кааннын айткан камы,
Калык-дьонго камдап дьюрбес.
Кара тайганын ээзи эмтир.
Албатынын дьеткери эмтир!
Оны кёстөп келген баатырлар,
Ээрлю аттары болгожын,
Дьал дьастанып дьыгылгандар,
Эр бойлоры болгожын,
Дьен' дьастана дьыгылгандар.
Келген истери дьадар эмтир.
Ойто чыгары дьок эмтир.

Бис экиудин аргабыс
Не болотон болбогой?—
Оны уккан Алтын Тууды,
Эки кезине кан чагылды,
Алын эрдин кызарта тиштеди.
Тойбон кааннын кара санаазын
Быжу дыкшы билип алды.
Кара кюрен адына,
Карузын мынайда айтты:

— Комудабайлы, эрдынем,
Сюме табары сенде болзын,
Алып тудары менде болзын.
Ийген элчи бийден дыанбас,
Аткан ок дыуудан дыанбас!
Кара санап келген эмес.
Каан кижы айбызына келбей.
Ойто кайра дыанбайлы,
Неде болзо дыедеели!—
Оны уккан кара кюрен,
Катап неме айтпады.
Онон ары дыорыгын
Он артыкка кожуп ийди.
Анча-мынча барганда,
Ак тайганын кырына чыкты.
Ак булутка дыабынып алган,
Кёк тенериге тийип калган,
Кёс дыедерде дыес тайга турды.
Кёёркий бойы Алтын Тууды,
Оны кёрюп, кайкай берди.
Кара кюреннен мынайда сурады:
— Ол тургускан дыес тайга,

Кандый тайга деп кёрёзин?

Оны канайып ажарга, сен

Сананып алдын, кара кюрен?—

Оны уккан кара кюрен,

Алтын Туудыдан кайра сурады:

— Амадап барып дыаткан.

Ак Шаажынтай камнын,

Дьес ёргёзи ол туру.

Эжигин кайдан табарыбыс?

Эрмегин канайып уғарыбыс?

Туунын-дьердин ээзинен,

Тюрю канайып артарыбыс?

— Неде болзо, ол болзын,

Дьес тайганын эжигин тапаганча,

Алтай ээзи Ак Шаажынтайды кёрбөгөнчө,

Адым тискинин кайра тартпазым.

Айылым, дьуртумды сананбазым!—

Дьараш Алтын Тууды,

Онойто омок адына айтты.

Дьаш бойынын ол дьюреги,

Дьалтанары дьок турды.

Алтын Туудынын омогын кёрюп,

Кара кюрен мынайда айтты:

— Дье, айдарда, Алтын Тууды,

Ак-сур чымыл болуп,

Дьес тайганын эжигин бедире,

Мен ак чолмон бололо,

Тенериден кёрюп турайын.

Керде-марда Ак Шаажынтай,

Дьес ёргёдөн чыгып келзе,

Ол туштагы ийде-кюч

Сенде болзын, Алтын Тууды!
Ондо сен болбой салзан,
Калганчыда тартыжатаң
Кару сюме менде болзын!—
Кара кюрөң онойдо айдала,
Ары-бери силкинип ийди,
Ак аястың туюбуне,
Ак чолмон болуп, чыга берди,
Айланайын Алтын Тууды,
Ак чечектү; дьараш акка,
Дьада туюжуп аңданды,
Алтын канатту сур чымылга
Эмди мында табышты.
Канадыла кожондоп,
Дьес тайганы кестөп ийди.
Канча чечектер бюрюөнөң
Дьюзюң курсакла ажанып дьюрди.
Анча-мынча болгондо,
Дьес тайгага дьедип келди.
Коолодо кожондоп,
Дьес тайганы айландыра,
Эжик бедиреп, учуп дьюрди.
Бычак мизи баткадый,
Эжиктин дьиги билдирбейт.
Ийне бажы ёткөдий,
Тежик дьери билдирбейт.
Алтын канатту ак-сур чымыл,
Дьес тайганы дьети айлана,
Тыштанбай да учуп дьюрди.
Эжигин тапай узай берди.
Эм онойдо ол дьюргөңчө,

Дьес тайга кюркюрей берди.
Дьер тенери силкине берди.
Тюрген суулар чайбала берди.
Дьес тайгаын кюн баджынан
Дьес эжиги ачыла берди.
Дьерге дьеткен боро чачту,
Ак Шаажынай кам эмеген,
Дьес тайгадан чыгып келди.
Тал тюшке дьеткен кюнге,
Тизелей отуруп, мюргюй берди.
Алкыш сёзин айдына берди.
Оны кёргён Алтын Тууды—
Ак-сур чымыл болгон бойы,
Дьес эжиктен эм ёткюре
Билдирбестен учуп кирди.
Ак Шаажынайдын тюнюр алдына,
Бюдюти бойы тура тюшти.
Ак Шаажынай мюргюп божойло,
Дьес ёргёёзине кирерге басты.
Бозогоны алтап ажала,
Алтын Туудыны кёргён бойынча,
Эки тизе бюктелип,
От аякка кёнкёрё дьыгылды.
Агашка дьапкан тередий,
Куугарала, дьада берди.
Эрмек бачым айдып болбой,
Эки дьаагы копылдай берди.
Дьюк арайдан мынайда айтты:
— Атазына барып дезен!
Бу Алтайдын юстюнде,
Менен артык баатыр,

Менен артык шулмус,
Энеден чыккан турун,
Ададан бюткен дьадын!
Айланайын дьаш баатыр,
Ёлтюрер болзон бойында,
Ёскюрер болзон бойында,
Менин ёргёёмё сен кирдин,
Мени тюнюримнен айрыдын.
Менен кючтююн иле туру.
Мен сеге мюргюп турум!—
Оны уккан Алтын Тууды,
Дьаш санаазы омок турды.
Узун кара дьыданы,
Он колына таянала,
Эр ийделю мынайда айтты:
— Ёлтюрерге слерди келбедим.
Ёскюрерге слерди сананбадым.
Атту-чуулу Тойбон кааннын,
Айбызына дьурген мен эдим.
Малына юзери мал кошкон.
Дьонына юзери дьон кошкон.
Ол ырыстын шылтузында,
Алтайга берю дьетирерге,
Слерди барып экелзин деп,
Мени бери ийген эди!—
Оны уккан Ак Шаажынай,
Бажын араай ёрё кёдюрди,
Тижи тазырап мынайда айтты:
— Алтай юстюне дьюрбейтен,
Албатыга барып камдабас,
Дьес тайганын ээзи эдим.

Дьердин суунын дьелбизи эдим.
Дье, сенин ийден артыктаган учун,
Сенин сёзине бюдюп турум.
„Келер болды“ деп айдып бар.
Керектерин белетезин деп айт.
Сенин сёзинг кей болбозын деп,
Дьес коныра сыйлап берейин.
Торко бёскё орой тудуп,
Тойбон каанга апарып бер!..
Бу тужунда кенетийин,
Эрдьенелю кара кюрен ат,
Тенериден туюп келди,
Дьес ёргёнинг эжигинен,
Ак Шаажынай кам дьардына,
Эки тумчуктын юдюнен
Изю дьалбышла тынып ийди.
Алтын Туудьыны кёрёлё,
Шыркырада киштеп ийди.
Оны кёргөн Ак-Шаажынай,
Там юзери коркуды.
Ары кёрёлё ойто кёргёлёктё,
Дьес коныраазын алып берди.
Дьерге дьаба катап мюргюди.
Алтын Туудьы бараксан,
Дьес ёргёдён чыга конды.
Эрдьенелю кара кюреннин
Алтын туюн сыймап ийди.
Дьал куйругын дьая тутты.
Кюлер юзени чёйё тееп,
Кара кюренге минип ийди,
Кайыш тискин тендеп тудуп,

Ойто дъандыра бура тартты,
Элес эдип учуп ийди.
Эрдьенелю кара кюреннин
Тёрт таманынын алдынан
Куу дьалбыш чёйюле берди.
Турган изи артып калды,
Барган изи дьок болды.

Эрдьенелю кара кюрен ат,
Тюште тери сообой бараадат.
Айланайын Алтын Тууды,
Тюнде уйкузы дьок дьюрет.
Дьарат билдирбес талайларды
Куйрук тийдирбей кечип дьадат.
Кыртыжы дьок тыйгаларды,
Туйгак тийдирбей ажып дьадат.
Бир ондолып кёрюп дьюрзе:
Тойбон кааннын дьери дьуртына,
Дьедип келген мында дьюрди-
Алтан эки толыкту,
Ак ёргёёгё дьаба дьетти.
Ат чакыга тюшпей туруп,
Ат юстюнен кыйгырды:
— Ёлюп тирилген Тойбон кааным,
Ийген керекке барып келдим!
Айткан дьакылтаны бюдюрдим!
Ак Шаажынай кам эмеген,
Атанып кожо келерге,
Арай эмеш дьарабады.
Алты конып, кийиннимнен,

Атанып бойы келер болды.
Айткан сёзине бютсин деп,
Дьес коныраа берип ийди!—
Оны уккан Тойбон каан,
Ак ёргёёзинен чыгып келди.
Каан кебери бузула берди.
„Базылбаган туру, кулугур“—деп,
Коронду бойына сананды,
Конырааны колына алды.
Кара дьерге тюнейлеже берди.
Кичю де сююнгени дьок болды.
—Ак Шаажынай кам эмеген,
Мени база мынайда дьякыган—деп,
Алтын Тууды кожуп айтты:
—Алтайын барылгалап кюндюлейтен
болзо,

Ардак бай дьадарга турган болзо,
Удура кёрзё бажы тюней,
Дьергелей турза сыны тюней,
Куйрук, дьалдары кара дьянгыс,
Саап ийзе сюди тюней,
Канап ийзе каны тюней,
Мантап ийзе мангы дьянгыс
Дьелип ийзе дьелижи дьянгыс
Дьетен тюней дьеерен байталдар,
Тартууга аларым, белетезин деген!
Артык неме айтпаган.—
Алтын Тууды, Ёлёнчи кызы,
Онызын бойынан кожуп айдала,
Эрдьенелю кара кюренди
Айылы дьяар бура тартты.

Кайыш камчыла дыаный сокты.
Кара кюрен эрдыененин
Турган изи артып калды.
Барган изи дыок болды...
Кату казыр Тойбон каан
Алан кайкап тура калды.
Айдарга сёс тапай калды.

Анча-мынча турган соңында,
Тойбон каан ёргёёзине кирди.
Дьес конырааны алып киреле,
Арчынбыла аластайла,
Ак торколо оройло,
Алтын кайырчак юстине,
Дьазап, эптеп салып койды.
Анча-мынча болгон соңында,
Ак торкодо дьес коныраа
Тенеридий кюркюрей берди.
Темир соккондый шыңырай берди.
Кюлюк болгон Тойбон каан
Отуруп болбой тура дьюгюрди.
Дьес конырааны тутканын билет,
Онон ары ондонбой калды.
Кёдюре бойы тырлажа берди,
Кёксюнде дьюреги кюйгендий болот.
Анча-мынча дьаткан соңында,
Тойбон каан туруп келди.
Эр дьюреги коркуды.
Ак ёргёёзинен качып чыкты.

Алтын Чачак абакайыла,
Ак ёргёёзине кирип болбой,
Коштой айылдарга конып дьюрдилер.
Арганы канайда табатавын
Аайлап болбой кунуккылады.
Тогузан эки баатырлары,
Ончозы мында дьуулып келдилер.
Тогус тюней дьайзандары,
База да мында келгилеген,
Дьайрадылыжып базып дьюргиледи.
Дьакшырканып мактанышты.
Дье, ак ёргёёгё кирип,
Дьес конырааны дьоголторго
Олордон омок чыкпады.
Тюндю-тюштю юч конокко,
Олут дьоктон бастылар.
Кату бюткен Тойбон каан
Самара бичикти бичиди.
Эки тюней боро карчагаларга,
Сюрекей кату мынайда дьакыды:
—Тутканчала учыгар,
Алтын Тууды кыска
Самара бичикти дьетиригер!—
Эки боро карчага,
Укканчада болбодылар.
Самара бичикти алгылап,
Ёлёнчи дьуртун эмди кёстёп,
Ёрё кейге шунуп чыккылайт.
Ак булуттын юстюле,
Ак аястын тюбюле,
Ай канаттары киркиреп,

Тюндю-тюштю уча бердялер.
Атка дьюрюп уужалган
Алтын Тууды амырап дьадарда,
Эки боро карчагалар
Самара бичикти тюндюктен
Алтын Туудынын он колына
Тюжюреле ойто учтылар.
Оны кёргөн Алтын Тууды,
Алан-телен кайкай берди.
Самара бичикти кычыра берди:
„—Калак, кокуй, Алтын Тууды,
Кандый дьеткерлю неме экелген?
Кыйгы табыжына чыдап болбос,
Кызыл колло тудуп болбос?
Тутканча ла кел бери.
Бир аргазын тап онын!“ —
Шак мынайда Тойбон каан,
Дьайнап, сурап, бичиген эмтир.
Оны билген Алтын Тууды,
Кайыш юйген алып чыкты,
Ат чакыга дьаный сокты,
Эрдьенелю кара кюрен.
Укпас дьерден угуп ийди.
Сеспес дьерден сезип ийди.
Ары кёрёлё, ойто кёргёлёктё,
Ат чакынын дьанында болды.
Алтын Туудыдан мынайда сурады:
— Амыраарга болбос не болды?
Кайзы Алтайды кестёөргё,
Кандый керекке барарга
Сананып алдын, Алтын Тууды?

— Тойбон каан алдыртып дыат.
Ого барып керегин угарыбыс!—
Ёлёнчининг кичю кызы,
Кара кюренте каруун берди.
Адын ээртеп дызап ийди.
Дьуу дьепселин кийип алды.
Ада, энези, эки эдьеzi,
Айылдан, юйдежип, кожо чыктылар
„Кара боро сагышту,
Кату бюткен Тойбон каан,
Эрдьенелю кюрент аттын
Терин соотпос кайтты не?
Алтын Тууды кёёркийге
Амыр бербес кайтты не?“—дежип,
Алан кайкап тура калдылар.
Болыжар арга дьок болдылар.
Кара кюрент эрдьененин
Турган изи артып калды,
Барган изи дьок болды.

Кайран бойы, Алтын Тууды,
Тюндю-тюштю токтобой,
Тойбон кааннын дьуртуна
Дьедип келген мында турды.
Аттаң тюшпей тың кыйгырды:
—Бажым билген Тойбон кааным,
Кандый керек табылды,
Тюрген-тююкей айдыгар?
Кыя баспай бюдюрейин!—

Оны уккан Тойбон каам,
Токус тюней дьайзаны,
Тогузан эки баатыры,
Алтын Чачак абакайы,
Он тизелерине чөгөдөп,
Ончозы дьаныс отурдылар.
Ончозы дьаныс юнбиле
Алтын Туудыга айттылар:
—Калак, кокуй, Алтын Тууды,
Кандый немени экелген сен?
Тюнге-тюшке кюркюрөп дьадат.
Кызыл колло тудайын дезе,
Дьюректен бери силкип турат.
Ёргөөбиске кирип болбой,
Арга дьоктон базып дьюрюбис.
Арга сюмезин тапкадый болзо:
Ары ойто дьандырып кёр.
Карыганча сени кюндюлеерибис,
Канча юеге ундубазыбыс.—
Оны уккан Алтын Тууды,
Ачынбас бойы ачына берди.
Ак чырайы кызара тюшти.
Олорго кату мынайда айтты:
—Экелзин деп, бир албан,
Апарзын деп, экинчи албан!
Сабарча дьестен коркордо,
Ак Шаажынай камнын бойын
Канайда кёрёргө санаганыгар?
Алтай туунын ээзине
Канайда камдадарга шююндигер?
Дье, канайдар база,

Каан слерди ёёркёткёнчө,
Менин ок кючим дьобогой.
Сурагыгарды бюдюрп салайын,
Кюндю-кююн кереги дьок.—
Калганчызын айдып божобойло,
Алтын Тууды аттан тюшти.
Каалгалу ажикти ачып,
Ак ёргёгё кирип келди.
Алтын кайырчак юстинде
Дьес конырааны алды,
Ак ёргёёдён чыгала
Ак аяска чачып ийди.
Ак булутка дьеделе,
Дьес коныраа кюркюрей берди.
Кызыл дьалкын тёгюле берди.
Кёнёктёги суу ошкош,
Суулу дьанмыр тёгюле берди.
Алтын Тууды ойто чыгып,
Кара кюрён адына минди.
Айылы дьуртун кёстёп,
Ойто дьана элес этти.
Турган изи артып калды,
Барган изи дьок болды.

Анча-мынча ёй ёткёндө,
Тойбон каан айдып турды:
— Ёлёнчинин очы кызын
Тюрю артыарга болбос туру.
Бара тюбюнде бажыма оион

Дьаман эдери дьарт туру.
Онон кату дьерге ийип,
Онын тынын дьоголтор—деди.
Оны уккан тогус дьайзаны,
Тогузан эки баатырлары
Сюрекей эптю дьарадып турдылар,
Чырайлары дьарый бердилер.
Дьаныс юнле кыйгырдылар:

—Дьарады, бистин' кааныбыс!

Ол кысты дьоголтогончо,
Олут бисте дьок болор!
Тюрген оны элчилеп,
Эжигигерге алдыртыгар.
Тюрю ойто айланбас,
Тюбю дьокко ийигер!
Ары кёрёлё, ойто кёргёлёктё,
Кату бюткен Тойбон каан
Самара бичикти бичип ийди.
Эки боро карчагаларына
Кезе мынайда дьакып айтты:

—Тюндю-тюштю бу бичикти

Алтын Туудьыга дьетиригер.
Айылынын тюндюгинен божодоло,
Ойто тюрген дьаныгар!—
Эки боро карчагазы,
Самара бичикти алган бойынча,
Ай канаттарын дьая тудуп,
Салкын кептю учтылар.
Агашка отурбай бардылар.
Тюндю-тюштю учуп келип,

Ёлѣнчинин тюндюгинен
Самара бичикти туюжурдилер.
Ойто тюрген учтылар.
Алтын Тууды кѣёркий,
Самара бичикти ача тартты,
Эбиреде тудуп кычырып кѣрди.
„Бу бичикти алган бойынча,
Менин ёргѣёмѣ тюрген кел.
Ёлгѣн мени тиргискен, сеге,
Айдатан кереес сѣзим бар“—деп,
Тойбон каан чийген эмтир.
Кайыш юйгенди алып чыкты,
Ат чакызын согып ийди.
Эрдьенелю кара кюрен
Укпас дьерден угуп ийди.
Сеспес дьерден сезип алды.
Салкын кептю кююлеп келди.
Куюн ошкош куюлуп дьетти.

— Айланайын, Алтын Тууды,
Эмди кайда барарга
Сананып алдын болгой?—деп,
Кара кюрен, онойдо сурады.
Алтын тюги мызылдап турды.
Тойбон кааннын дьякылтазын
Алтын Тууды адына айтты.
Онон, адын тюрген ээртеди.
Канча дьуунын дьепселин салынды.
Ада энези, эки эдьезиле,
Колын берип дьякшылашты.
Кюлер юзени чѣйѣ тееп,

Кюрен адына минип ийди.
Ары болуп элес эдерде,
Турган изи артып калды,
Барган изи дык болды.

Тюнде-тюште уюктабай,
Тойбон кааннын ак ёргёёзине
Алтын Тууды дьедип келди.
Аттан тюшпей тын кыйгырды:

— Атту-чуулу Тойбон кааным,
Аттын терин соотпой,
Акту бойыма уйку бербей,
Не керектю алдырттыгар?
Нени айдарга санандыгар?!—
Тойбон каан чыга дьюгюрди,
Мекечил юнюле мынайда айтты:

— Кайран кёёркий, Алтын Тууды,
Кара санап алдырбадым,
Болуш сурап алдырдым.
Ёштёп сени дьоботподым,
Ёмё сурап кычырдым.
Азырап дьаткан уйларым
Алты дьылга субай болды.
Албаты-дьоным бюгюнди кюнге,
Ак сют ичпей, кыйналды.
Онын учун сени алдырдым.
Озо чакта кёчёрдё,
Кёк талайдын дьарадында

Кёк торбок кёджуртуп арткан.
Ёлбёй эзен арткан болзо,
Оны барып экелип,
Уйларга бука этсе кайдар-деп,
Сени алдыртканым бу эди.
Тогузан эки баатырдан,
Токус тюней дьайзаннан
Барарга кижичыкпады.
Айландыра шуюп турзам,
Албатымды дьоктоп турзам,
Сенен артык ийделю,
Сенен артык суюмелю
Бир де баатыр дьок болды.
Кыйышпай сен барып кел,
Сенин дьоболтон качанда дьанар!—
Оны уккан Алтын Тууды
Ак чырайы кызара берди.
Алын эрдин кезе тиштенди.
Тиштери ёткюре мынайда айтты:

—Дье, канайдар база, кааным!

Ийген элчи бийден коркубас,
Аткан ок дьуудан коркубас!
Слердин куюнигер дьавганча,
Барып та келгейим!—деп,
Кара кюреннин тискинин
Ойто бура тартып ийди.
Кайыш камчыла дьаный сокты.
Кайда барганы билдирбей,
Турган изи артып калды,
Барган изи дьок болды.

Онон ары Алтын Тууды,
Кёк талайды эмди кёстөп,
Аткан октон тюрген барат,
Айткан сёстөн чечен барат.
Тюште болзо юйдези дьоктон,
Тюнде болзо уйкузы дьоктон
Орто дьолды ёдюп келди.
Кенетийин кара кюрөн,
Алын колын алынбай,
Кийин будун тартынбай,
Он кулагы болгожын,
Тенери тюбюн тындады.
Сол кулагы болгожын,
Дьердин алдын тындады.
Мыны кёргөн Алтын Тууды,
Кара кюрөннен сурады:

—Эки колтыгымнын канады,
Карган адамнын койылгазы,
Ёлёрибисти билдин бе?
Ёзёрибисти сестин бе?
Алтын Туудынын бу сурагына,
Кара кюрөн каруун берет:
—Ёлёрибисти мен билбедим,
Ёзёрибисти мен сеспедим.
Тойбон кааннын кёк торбогы,
Албаты-дьон азырабаган,
Ак сют тартып эмбеген,
Кёк талайдын ээзи эмтир!

Көрүп болбос казыр эмтир.
Алтай юстюнде алтан кааннан
Оны акалаары чыкпаган,
Дьер юстюнде дьетен кааннан
Оны дьендеери чыкпаган.
Амадап келген баатырлардын
Келген изи бар болгон,
Ойто изи дьок болгон.
Бис экю канайып чыдажарыбыс?
Талай ээзиле, канайып кюрежерибис?—
Кара кюренин бу сёзине,
Алтын Тууды каруун айтты:
Канат болгон кара кюреним,
Комудаар неме мында дьок.
Сюме табары слерде болзын.
Адар тудужары менде болзын.
Ёлёр конок бар болзо,
Мында ёлюп калгайыбыс.
Дьендеер ийде бюткен болзо,
Дьендеп алып баргайыбыс!—
Алтын Тууды онойдо айдып,
Адын араай камчылап ийди.
Онон ары элес ятти.
Кёк талайды кёстөп ийди,
Кёк талайдын ээзи—кёк бука,
Сеспес дьерден сезип алды,
Кёрбёс дьерден көрүп ийди.
Дьер тенерини силкиндире,
Кюркюреде бустап чыкты.
Кёк талайын чайбалтып,
Мантап чыкпай канайтты.

Алтай юсти селендей берди.
Алтын Тууды кёрюп турза:
Кёк талайдын ээзи—кёк бука,
Келтегей дыанында мююсте
Алтан баатыр сёёгин илген.
Келтегей дыанында мююсте
Дьетен баатыр сёёгин илген.
Кара дьерин каза сюзюп,
Кату тажын оодо сюзюп,
Эки кёстён дьалбыш чыккан,
Дьамакайдан кёбюк ашкан,
Келип дьатпай канайтты.
Оны кёргён кара кюрен,
Дьада тюзюп анданды.
Дьер ээзи, дьеерен бука боло берди.
Дьер кыртыжын кодоро сюзюп,
Кёк букага удура басты.
Анча-мынча болбой туруп,
Эки буканын ортозы,
Дьууктажыш келген дьюрди.
Эки туунын бажына
Одош тедеш чыгып келгиледи.
Эки кёскё кан чагылып,
Мююстери дьедип тийишти.
Экюнин мююстери табарыжарда,
Тенеридий чыдырай берди.
Кызыл дьалкын тёгюле берди.
Агаш-таштар кёчкёлёнди.
Агын суулар чайбалышты.
Дьети кюнге сюзюштилер,
Дьерге бирюзи дьыгылбай турды.

Тогус кюнге сюзюштилер,
Торсыгы божы билдирбейт.
Дьаш бойы Алтын Тууды,
Эки бука сюзюжин кёрюп,
Алан кайкап туруп калды.
Болужарын билбей турды.

— Айланайын Алтын-Тууды

Нени кайкап кёрюп турун?
Кёк буканы колго тудар,
Арганы не тапай турун?
Ийде-кючюм астап дьюрю,
Чыдажарым билдирбей дьюрю.
Онын учун тутканчала,
Арга-сюмени бедиреп кёр! — деп,
Кара кюрен кыйгырды.
Шыркырада ачу киштеди.
Оны уккан Алтын Тууды,
Санаазы дьаны киргендий,
Дьюгюргенче дьедип келди.
Кёк талайдын ээзи,
Кёк буканын турган дьерине
Тюбю дьок тюнке састы
Бюдюрип ийбей канайтты.
Анча-мынча болбоды,
Кёк буканын тёрт таманы
Баткак саска бадала берди.
Ичкеери тын сюзюп болбой,
Арга-сюмези чыгып дьюрди.
Дьеерен бука кёёркийдин,
Арка сыны тюзеле берди.

Кёк буканы айландыра мантап,
Кёкюп омок сюзюп турды.
Кёп кюндер ёткёндё,
Кёл ээзи кёк бука
Ачу корон бустады,
Кижн юнюле кыйгырды:

— Кандый ададан бюткен сен,
Кандый энеден чыккан сен?
Алтай юстинде алтан каанда
Акалайтан мени бирюзи де дьок?
Дьер юстюнде дьетен каанда
Дьендейтен мени бирюзи де дьок!
Ёлтюрерге келген болзон,
Кыйнабай мени тюрген ёлтюр.
Керектю келген кижн болзон,
Керегинди тюрген айт.
Бозу эдим агыспа,
Богоно сёёгим уужаба!
Бир каруун меге айт,
Тынымды юспей эзен артыр! —
Оны уккан Алтын Тууды,
Тургузала каруун айтты:

— Ёлтюрерге сени келбедим,
Ёскюрерге сени сананбадым.
Атту-чуулу Тойбон кааннын
Айбызына келген мен эдим.
Тойбон кааннын азыраган уйлары,
Дьети дьылга субайтыган.
Онын учун мени сураган:
„Озодо агыткан букам бар эди,

Оны барып экелип бер“—деген,
Онын учун келген эдим.

— Э—э! калак, баатыр сен,
Айбыга дьурген кижн болзон,
Айтпай веден коркудын?
Акту менин кючюмди
Ненин учун чыгардын?
Каан кижинин айбызына
Кандый да кижн дьюрер дьанду.
Ненин учун эрте айтпадын? —
Кёк талайдын ээзи
Кёк бука онойдо айтты.
Кёзи арып дьалына берди.
— Дьок, баатыр ок эмтир,
Талай ээзи мени тутканда,
Телекейди бактыратан
Кюлюк баатыр бюткен туру—деп,
Кёк бука бойында сананат.

— Азыраган уйлары субайтыган эмес,
Акту сеге кара сананыптыр.
Мен—талай ээзи болгон эдим.
Кижн кёзине кёрюнбейтен эдим,
Дье ондый да, канайдар;
Сенин колыга тюшкемде,
Сенин кулун болгомдо,
Эрик дьокто барар турум.
Тойбон кааннын санаазына
Дьетирбегенче болбос турум, —
Кёк бука калганчыда
Алтын Туудьыга онойдо айтты,

Алтан кулаш армакчыла буулаарга,
Бырчыт мююзюн тудуп берди.
Колго тюштен кёк буканы,
Коштой дьединип эм алаала,
Алтын Тууды ойто бурулды.
Тойбон кааннын дьери дьуртын
Кёстёп мында дьюрюп ийди.
Бийик туулар ажыра.
Канатту куштан тюрген баргылайт.
Дьаан чёлдин ортозына
Дьарыш эдип ёткюлейт.
Тюнде болзо, уйкузы дьоктон,
Тюште болзо юйдези дьоктон,
Тюндю-тюштю баргылап,
Тойбон кааннын дьерине
Дьедип келген дьюркюлейт.

— Акыр, кару бюткен Алтын
Тууды,

Мен албанга барып дьаткан болойын,
Сен ийде кючле апарып дьаткан бол.
Алтан кулаш армакчынды
Атка бектеп терепчилеп ал.
Ак дьалкын чырайынды
Кара бюрюн тартынып ал—деп,
Кёк бука онойдо айтты.
Кёзи кёлдий боло берди.
Казыр юнюле огуруп ийди,
Кайра тартынып чирей берди.
Оны уккан ак мал
Тебеезинен качып бардылар.

Тил ондошпос албатызы
Тергеезинен качып чыктылар.
Анча-мынча болбой туруп,
Тойбон кааннын ёргёёзине
Дяба мында дъедип келдилер.
Ол табышты уккан бойынча,
Тойбон кааннын бажынын чачы
Ийнелердий атрая берди.
Кёксинде бюткен дъюреги
Кураага тюшкендий болды.
Алтан эки бутту эмди,
Алтын орун алдына кирди.
Ал санаазы бойында дъок,
Алыс дъилис дъада берди.
Алтын Тууды, дъаш кыс,
Кёк буканы экелеле,
Алты юйелю кюлер чакыга,
Алты ороп, буулап ийди.
Ат юстюнен тюшпей туруп,
Тойбон каанга мынайда айтты:

— Кёдюртке торбогын дъаанап
калтыр.

Кёндюре экелип болбос эмтир.
Уйларына керек беде,
Айла кеминге керек эди,
Ат чакыга буулап койдым.
Айбынды чек бюдюрип койдым—
Алтын Тууды онойдо айдала,
Адынын тискинин бура тартты.

Ада энези, эки эдьезин
Сагыжына дьарт алынды.
Турган изи артып калды,
Барган изи дьок болды.

Кёк буканын бустажынан
Тойбон каан коркуган,
Алтан эки бутту болгон
Алтын орун алдына кирген,
Дьаан тынбай дьада оерди.
Тогузан эки баатырлары,
Тогус тюней дьайзандары
Сагыш чыгып ыраак качтылар.
Эдер немезин тапай турдылар.
Тюндю-тюштю юч конгондо,
Тойбон каан кюлюк бойы,
Оорун алдына бичик бичиди.
Эки боро карчагага берип,
Мынайда кезе дьакыды:
— Тюрген тюкей бу бичикти,
Алтын Туудыга дьетиригер!
Аткан октон бир тюрген,
Ойто мында болыгар! —
Эки боро карчагалар,
Самара бичикти алдылар.
Ёлөнчинин дьуртун кестёп,
Ай канаттары кожондоп,
Тенеринин тюбюле учтылар.
Ёлөнчинин айыл тюндюгинен,

Тюрген дьедип салып ийдилер.
Ойто тюрген учуп ийдилер.
Ай судурлу самара бичикти,
Алтын Тууды алган турды,
Айландыра тудуп кычырып кёрди:
Эмди ылаптап кёрёр болзо,
Тойбон каан бичиген эмтир.
Айткан сёзи мындый болтыр:

— Калак-кокуй, Алтын Тууды,
Тюрген-тююкей бери кел,
Менин сёзим тындап ук:
Кандый бука экелген?
Тюндю-тюштю бустап дьат,
Тенери дьер торгуланып дьат.
Ак малым тебеезинен качты,
Албаты дьоным дьуртунан качты.
Ары кедееи оны божот,
Ондый бука керек дьок!—
Оны кёргён Алтын Тууды,
Ачынбаган бойы, тын ачынды
Тарынбас бойы, тын тарынды.
Бойына айтканы мындый болды:

— Айтпазада, чындаза,
Амыр дьаткан кижини,
Ойынга бодоп алдыртып дьадар,
Кандый опту каан болгон?—
Кара кюрен адын ээртеди.
Канча дьуудын дьепселин кийди.
Тойбон кааннын дьуртын кёстөп,
Элес адип дьелип ийди.

Ээзин-куюн дьюрюп ийди.
Тюндю-тюштю барган сонгында,
Тойбон каанга дьедип келди.
Ат юстюнен тюшпей туруп,
Ачу-корон мынайда сурады:
— Кандый керек табылды,
Кааным, слер айдыгар?
Аткан октый барайын.
Айбыгарды чек бюдюрейин!—
Оны уккан Тойбон каан,
Оорун алдынан кыйгырды:
— Калак-кокуй, Алтын Тууды,
Кандый казыр бука экелдин?
Ойто ары агыдып кёр.
Дьери Алтайына дьандырып кёр!—
— Экелзин деп бир албан,
Агытсын деп эки албан.
Азыранбас мал болзо,
Экелзин деп не айдар?
Ондый сноп коркордо,
Адын онын не адаар?
Кара кюренин терин соотпос,
Кандый-мындый неме бу?
Дьаш кижиге амыр бербес,
Дьяантайын не кыйын?!—
Алтын Тууды онойдо айдала,
Алты юелю кюлер чакыдан,
Кёк буканы чечип алды.
Айга, кюнге чике кёрёлё,
Мындый сёслё чертеништи:
— Юргюлдьинин юч юеге,

Урашпас дьакшы надьы болоолы.
Тёрбёлдьининг тёрт юеге,
Ташташпас эптю надьы болоолы.
Бис экюдин бир бирюбис,
Кызалана киргедий болзо,
Юн дьетпестен кыйгырыжып,
Айткан сёсти угужалы.
Кол дьетпестен, кол сунуп,
Кюч дьеткенче болужаалы!—
Алтын Тууды сёзин угала,
Кёк бука мынайда айтты:

— Сенин айткан сёзингле,
Дьажын чакка чертенип турум.
Сенин бёкё колына,
Тюшкенимди билип турум.—
Сенин сурагын качанда бюдер!
Менин айтканыма ижен!—
Калганчыда кёк бука,
Онойдо чертенип айтты.
Кайзы дьерди кёстөгёнин,
Бирде кижиге билбей калды.
Алтын Тууды бала бойы,
Айылы дьуртын кёстөп ийди.
Ада-энези, эки эдьезине,
Салкын ошкош учуп ийди.
Кара кюрен эрдьененин,
Турган изи артып калды.
Барган изи дьок болды.

Аргазы чыккан Тойбон каан,
Орун алдынан чыгып келди.
Санаазын арайдан дьууп алып,
Дьюреги ооруп юшкүрип ийди.
Аштаган бойлоры курсак дьиирде,
Тамактарынан ашпай турды.
„Башка бюткен бала болбой,
Бажын канайып дьоголтотон?“ —
Тойбон бойында сананат,
База да сюмени бедиреп турат.
Бажын дьайып кайкап отурат.
Бачым сюмени тапай турат.
Кёк буканын табыжы дьоголордо,
Кёк Алтайга тымый берерде,
Тогузан эки баатырлар,
Тогус тюней дьайзандар,
Кёп сууларды ойто кечип,
Кёп тууларды ойто ажып
Тойбон каанга дьедип келеле,
Ат чакызына тюштилер.
Оны кёргөн Тойбон каан,
Оны дьок тын сюгюнди.
Олоры отургалакта мынайда айтты:
— Тогузан эки баатырларым,
Тогус дьякшы дьайзандарым,
Ёлөнчинин очы кызы —
Алтын Туудьыны баспаганча,
Амыр дьыргалду дьадын, эмди,
Менин Алтайыма болбос эмтир!

База да бир дьеткер бар.
Оноор оны ийедим.
Онон ойто Алтын Туудынын,
Айланары дьогы быжу болор!
—Атту-чуулу кааныбыс,
Бойыгарла билер туругар!
Слерге бистин айдатан,
Дьакшы сюме дьок туру—деп,
Баатырлары, дьайзандары,
Дьаҥыс юнле онойдо айдышты.
Кату бюткен Тойбон каан
Самара бичикти бичиди,
Эки боро карчагаларын,
База кезе дьакыйла,
Алтын Туудыга ийе берди.
Эки боро карчагалар,
Тюнге тюшке учкылап,
Самара бичикти дьетирдилер.
Алтын Туудыга табыштырдылар.
Ойто дьана шунуп ийдилер.
Алтын Тууды кычырган бойынча,
Кара кюренин базала ээртеди.
Канча дьуунын дьепселин алды,
Эне адазыла, эки эдьезиле,
Эзендежип дьакшылажала,
Кюлер юзени чейё тееп,
Кюрен адына минип ийди.
Кайыш тискин бура тартып.
Элес эдип дьюре берди.
Турган изи артып калды,
Барган изи дьок болды.

Айланайын Алтын Тууды,
Тюндю- тюштю токтобой барып,
Тойбон каанга дъедип келди.
Аттан тюшпей тын кыйгырды:

—Атту чуулу Тойбон каан!

Дьуртыгарга дьуу кирди бе?
Малыгарга бёёрю кирди бе?
Ёргёгёёргё' суу кирди бе?
Ненин учун алдырдыгар?
Бери тюрген айдыгар!
Оны уккан Тойбон каан,
Бай ширедең тюже калыды,
Каалгалу кара эжикти,
Кайра салып чыгып келди.
Алтын Туудыга дьалынып,
Меке сёзиле мынайда айтты:

—Ёлгён бойымды тиргискен.

Ёчкён одымды кюйдюрген
Айланайын, Алтын Тууды,
Базала бир айбым артты.
Оны бюдюрип келген сонында:
Ак малымнын кёбюзин ал.
Албатымнын кёбюзин ал.
Азыраган ийттерим ончозы,
Кючюк азырабас субайтыды.
Андап куштап дьюерге
Анчы ийттерим дьок болды,

Озодо андап дьюреле,
Кара кёлдин дьарадында,
Кара тайга колтыгында
Кара кючюк ийдим аксаган,
Оны экелип болбой салала,
Ондо мен таштаган эдим.
Эмди оны барып экелерге,
Тогузан эки баатырлардан,
Тогус дьякшы дьайзандардан
Дьалтанбас кижичыкпады.
Сок дьяныс ижемчилю,
Баатырым сен болдын!
Бу керекти бюдюреригерди,
Аланзу дьоктон иженип турум!—
Оны уккан Алтын Тууды,
Бир кезекке турала айтты:

— Канайдар база, кааным,
Кыйыжарга болбос, барар турум.
Амыр энчю дьянып келзем,
Алатан дьялымды тутпас туругар!—
Алтын Тууды онойдо айдала,
Кара кюренди бура тартты.
Кара тайганы кестеп,
Шуургандый шунуй берди.
Турган изи артып калды,
Барган изи дьок болды

Айланайын Алтын Тууды,
Тюште болзо, юйде дьоктон,
Тюнде болзо, уйку дьоктон,
Салкын кёптю барып дьадат.
Эрдибиле кожондоп бараадат.
Эргегибиле шоорлоп бараадат.
Торко чачагы толголып,
Суу ошкош дьайылып бараадат.
Алтын чачагы айланып,
Кюн одына мызылдап бараадат,
Онойдо дьыргап бараадарда,
Эрдьенелю кара кюрень,
Алын колун кёдюрбей,
Кийин будун тартынбай,
Кенетийин тура тюшти.
Он кулагы болгожын,
Тенери тюбюн тындады.
Сол кулагы болгожын,
Дьердин алдын тындады.
Оны кёргён, Алтын Тууды,
Эрдьенелю кюрень аттын,
Дьал куйругын сыймай тутты.
Дьалынып мынайда сурады:

— Канат болгон кара кюреним,
Нени билдин, нени кёрдин?
Ёлжм бисти сакуп дьат па?
Ырыс бисти сакуп дьат па?
Саатабай айдып бер,
Санаама дьакшы болзын,
— Ёлюм болорын билбедим,

Ырыс аларын кёрбөдим.
„Кара кючюк“ деп айтканы,
Кара тайганын ээзи эмтир
Кара кёлдө дьуртту эмтир.
Оны канайып тудар деп,
Кайкап, тындап турганым бу—деп,
Кара кюрен каруузын айдат.
Алтын Туудыны кёрюп турат.
— Эр ёлбёскё ардыене эмес,
Ат ёлбёскё алтын эмес!
Аттын тискинин кайра тартпас,
Аланзып ойто дыанбас!
Сюме табары сенде болзын,
Адыш-тудуш, менде болзын,—
Алтын Тууды онойдо айдып,
Онон ары дыюрюп ийди.
Ак тайганын бажына чыгала,
Кара кюрен силкинди,
Ак чолмон болуп, тенериге чыкты.
Алтын Тууды силкинип ийди,
Алтын чымыл болуп, уча берди.
Чымыл болгон Алтын Тууды,
Кара тайгага дьедип келди,
Кара кёлди кёрюп алды.
Тенериде ак чолмонды
Дьазап кёрёргё адыктап ийзе:
Ак чолмон он дыанынча,
Кара тайга кырынан,
Кара кёлдин дьарадына дьетире,
Чийе тартылала, дьоголо берди.
Оны кёргөн алтын чымыл,

Дылддыс дьолына одоштоп келзе,
Кара кёлдин дьарадынан ала,
Кара тайга колтыгына дьетире,
Капталга дьеткен кара дьол,
Казылып калган мында дьатты.
Оны кёргён Алтын чымыл,
„Кара кюрен эрдьенем,
Бу дьолды кёргюскен эмтир“ — деп,
Акту бойында сананды.
Кара дьолдын дьанына,
Дьер кыртыжын дьабынала,
Ёштюди сакып дьадып ийди.
Эртен чыгар кюн алдында,
Кара кёл чайбала берди.
Кара тайга силкине берди.
Кара-кула деген, казыр ан,
Айры агаштый азуларында,
Алыптар сёёги какшаган,
Кара кёлдён чыгып келди.
Бели кертейип керилди.
Оозын ачып эстеди.
Капталга дьеткен кара дьолло,
Кара тайганы кёстөп басты,
Кан чагылган кёзиле,
Айландыра шиндеп келеетти.
Алтын Туудьыны коштоп дьадарда,
Алтын чымыл болгон бойы,
Кара-кула сыртына,
Дьапшына бербей канайтты.
Кара-куланын эки кулактан
Бектеп дьазап тудуп алды.

Кара-кула казыр бойы,
Кара тайгага чыгара мантады.
Агаш, ташты аралай берди.
Эрдьенелю кара кюрен,
Тенериден тынып туруп,
Кара кёлди кайнадып ийди.
Кара тайганы кызыдып ийди.
Казырланган кара-кула,
Кара кёлгө кирерге келди.
Тырмак учын тийгизеле,
Изюге чыдашпай ойто болды.
Кара тайгага базар болзо,
Калын таман ёткюре кюйди.
Казыр бюткен Кара-кула —
Кара тайганын ээзи,
Арга сюмези чыга берди.
Алтыгы ээрдинен корон төгюлди.
Аргазы чыкканын дьарт билеле,
Ачу корон огура берди:
— Ёлтюрерге келген бедин,
Ёскюрёрге келген бедин?
Кара кёлюмди соолтпо,
Кара тайгамды ёртёбё! —
Оны уккан Алтын Тууды,
Кара тайга ээзи болгон,
Кара-кулага кару берет:
— Ёлтюрерге сени келбедим.
Ёскюрерге сени сананбадым.
Арга дьоктын керегинде,
Тойбон кааннын айбызына,

Келген кижі мен эдим.
Дыакшыбыла багар болзон,
Дыаман кара сананбазым.
Алтайына божодорым.
Менин сөзим укпас болзон,
Эди канын юзе акканча,
Эркенек сөөгин куугарганча
Арканнан сенин айрылбазым.
Алтайына сенин килебезим!—
—Ой калак дезен база,
Ондый немени эртеде айтпас,
Кандый кату баатыр эдин?
Каандардын айбызына,
Кандый да кижі дыюрбей!
Кандый айбы болды,
Тутканчала айдып бер?
Ёлөриме дыеде бердим—деп,
Калганчызын Кара-кула,
Дыайнап, ыйлап онойдо сурады.
Алтын Тууды баатыр кыс,
Тойбон кааннын дыакылтазын,
Тоолой ончозын айдып берди.

— Дыок, Тойбон каан тегюндептир;
Мен кара тайганын ээзи эдим.
Кара кёлдө дыуртту эдим.
Тойбон кааннын аксак кючюги,
Качанда мен болбогон эдим.
Дые, канайдар база сени,
Каан дыакарузы бютпей калганча,
Кожо до баргайым слерле!—деп,

Кара-кула каруун айтты.
Кара кюрен эрдъене,
Тенериден ойто юрюп,
Кара кёлди кайнатпай,
Ойто ордына соодып ийди.
Кара тайганы кызытпай,
Ойто ордына табыштырып ийди.
Бюдют бойы тенериден,
Тюжюп келген мында турды.
Казыр бюткен Кара-кулала,—
Кара тайганын ээзиле,
Алтын Тууды надьы болды.
Тойбон кааннын дьуртын кестеп,
Дьергележип дьелип ийдилер.
Тюндю-тюштю юйдези дьок,
Тюрген октый баргылады.
Тойбон кааннын мал турлуга,
Дьедип келген дьюргиледи.
Алтын Тууды кёёркий,
Алтан кулаш армакчызыла,
Кара-куланы буулап ийди.
Терепчиге бектеп сукты.

— Сея, кара тайга ээзи,
Казыр бюткен Кара-кула,
Мойноп тургандый сыктап бар.
Мен, албанла апарып дьаткан

болойын,—

Алтын Тууды онойдо айтты,
Онон ары ичкеери дьортты.
Туу ээзи Кара-кула,

Ачу-корон огура берди.
Алтай юстюне дыаныланды.
Агаш ташка дыёлёнгёндё,
Кюл болуп дыада калат.
Ол табышты уккандар,
Санаазы дыок качкылап дыадат.
Ай канатту ончо куштар,
Тенери тюбюне качып чыктылар.
Айры туйгакту ончо андар,
Дьер ёткюре качтылар.
Албаты дыон айылына бектендилер.
Оны уккан Тойбон каан,
Тогузан эки баатырлары,
Тогус тюней дыайзандары,
Алтын Чачак абакайы,
Ак ёргёёдён чыгып болбой,
Алтан эки бутту,
Алтын орун алдына кирдилер.
Ал сагыштары дыок дыаттылар.
Алтын Тууды баатыр-кыс,
Кара-куланы дыетирип келди.
Алтын юелю кюлер чакыга,
Бектеп дыазап буулап койды.
Тойбон каанга кыйгырып айтты:

— Слердин таштаган кючюгеер,
Тайгага дыада дыаанап калтыр.
Кёлгё дыуртап калдыуурып калтыр,
Арайдан ла тудуп алдым,
Айбыгарды бюдюрип койдым.
Мынан арызы бойыгарда туру.

Ийт эдип азырайтан бедин,
Кудай эдип мюргюйтен бедин,
Онызы меге керек дьок туру!—
Алтын Тууды онойдо айдала,
Адынын тискинин туура тартты,
Айылын кестөп элес этти.
Турган изи артып калды,
Барган изи дьок болды.

Кату бюткен Тойбон каан,
Канча тюмен баатырларыла,
Кайкал деген дьайзандарыла,
Орун алдынан чыгып болбой,
Отурып курсак ичип болбой,
Тюндю-тюштю юч конокко,
Дьада бербей мында кайтты.
Кара-куланын калактажына,
Кулактары тунуп калгылады.
Сагыштары энделип калгылады.
Тойбон каан албаданып,
Самара бичикти бичип ийди,
Эки боро карчагазына айтты:

— Тюргең-тюкей бу бичикти,
Алтын Туудыгъ дьетиригер! —
Оны уккан эки карчага,
Самара бичикти алдылар,
Ёлөнчинин дьуртын кестөп,
Элес эдип учуп ийдилер.

Тюндю-тюштю келеле,
Ёлѣнчинин тюндюгинен,
Самара бичикти салып ийдилер.
Ойто дьана шунуй бердилер.
Алтын Тууды кѣёркий,
Самара бичикти кычырып кѣрди.
Тойбон каан бичиген эмтир:
„Тутагы дьоктон тургузала,
Менин эжигиме келзин“—деп бичиптир.
Ачынбас бойы Алтын Тууды,
Ачынганы сюрекей болды.
Алын ээрдин кезе тиштенип,
Бойында кату мынайда айтты:

— Акыр, Тойбон каан!

Кара кюрен адымды дьободып,
Канчазын мени базынып,
Канча дыюзюн кылынып алдын.
Бу шыранын дьоболтозын,
Сен ундуганда, мен эзегенде,
Некежип алар болорым ба?!—
Кара кюрен адын ээртеп,
Канча дьуу дьепселин алып,
Атанып мында кѣндюгип ийди.
Аткан октон тюрген,
Айткан сѣстѣн чечен,
Тойбон каанга дьедип келди.
Ат юстюнен кыйгырып сурады:

— Кандый керек база табылды?

Не керек мени алдырттыгар?

— Калак кокуй, Алтын Тууды,

Кандый дьеткер эжелген сен?
Тюндю-тюштю беш конокко,
Дьастыкка баш салбадым.
Оозыма курсак салбадым.
Алтай туунын ээзи эмтир,
Ары кедери агыт оны!—деп,
Тойбон каан дьайнап сурады,
Орун алдынан чыкпай дьатты.

— Эжелзин деп, бир албан.

Агытсын деп, эки албан!
Каан, слердин ойынаар ба?
Кара санап турганаар ба?—деп,
Алтын Тууды тын айдала,
Кара-кулавы келип чечти.
Юргюлдьинин юч юеге,
Юзюлишпес надылар болды.
Кем-кемизи дьеткерге кирзе,
Юн дьетпестен кыйгырыжып,
Угужар болуп айдышты.
Кол дьетпестен сунужып,
Болужар болуп молдьошты.
Онон ары олор экию,
Эки башка айрылышты.
Бойлорынын дьерин кестёдилер.
Турган изи артып калды.
Барган истери дьок болды.

Канча кюндер ёткёндё,
Тойбон каан кайкады:
„Ёлёнчинин кичю кызынын,
Ёлюмин таап болбодым“.
Тогузон эки баатырын кычырды,
Токус тюней дьайзанын алдырды.
Очолоры сагышка тюжюп,
Баш ооруганча сананып тургылайт.
Алтын Туудыны дьендейтен,
Ийде кючти тапай отургылайт.
Ол сагышын ортодо,
Тойбон каан куучын айтты:

— Алтай юстюн айландыра,
Дьердин юстюн эбиреде,
Оны дьендеер неме чыкпады!
Ончо иженген ийделю немелер,
Онын колына ончозы тюшти,
Турган дьаныс сюем артты.
Дьер алдында дьуртаган,
Эрлик адайга оны ийер.
Онын дьерине кирген сонында,
Ойто чыгары дьок болор!—
Оны уккан баатырлары,
Ончо отурган дьайзандары,
Тойбон кааннын сюезин,
Дьаныс кижидий дьараттылар.
Алтын Тууды баатыр кыстын,
Онон чыкпазына ижендилер.
Тойбон каан тутканчала,
Самара бичикти бичип ийди.

Эки боро карчагаларына
Кезе льякып дьургюзип ийди.
Эки боро карчагалар
Тюнге-тюшке учуп келип,
Ёлёнчинин тюндюгинен,
Самара бичикти божодып ийдилер.
Ойто дыана тюрген учтылар.
Алтын Тууды кёёркий,
Самара бичикти колго алды.
Эбиреде тудуп кычырды:
— Ёлгён бойымды тиргискен эдин,
Ёчкён одумды кюйдюрген эдин,
Калганчыда айдатан,
Кара дыаныс сёзим бар.
Тюрген мендей бери кел,
Тюн-тюш тебей кел“, — деп
Тойбон каан бичиген эмтир.
„Кандый кара дыаныс сёс болды?“ —
Алтын Тууды бойында сананды.
Кара кюрен адын ээртеди.
Канча дьуудын дьепселин алды.
Кюлер юзени чёйё тееп минди,
Тойбон кааннын дьуртын кёстёди.
Ада-энези, эки эдьези,
Кёстёринин льяжын токтодып болбой,
Ыйлашкылап тура калдылар.
Айланайын Алтын Тууды,
Тюндю-тюштю тыштанбай,
Тойбон каанга дьедип келди.
Ат юстюнөн тюшпей туруп,
Ачу корон кыйгырып, айтты:

— Терлеген аттын терин соотпос,
Арыган кижиге амыр бербес.
Канайда бердигер слер, кааным?
Эмди кандый айбы чыкты,
Бери тюрген айдыгар?—
Оны уккан Тойбон каан,
Ак ёргёёзинен чыга дьюгюрди.
Алтын Туудыга мюргюп айтты:

— Кёргён кёзюмнин оды сен,
Кёксиме толо каным сен,
Канча айбымды бюдюрдин,
Канча кючти кёдюрдин.
Эмди бюгюн мен шююдим:
Ак малдын кёп дыанын,
Сенин малын болды деп айдар.
Албаты, дыонымнын кёп дыанын,
Сенин колыга башкартар.
Ёлёнчи баатыр аданды,
Менин кулум деп айтпас.
Ондый ырысту сенин кюнюне,
Дыаан той эдерге савандым.
Албатымды ончо дыууйдым.
Сенин колыга тоёлоп бередим.
Кара дыаныс Алтын Тууды,
Албаты дыон дыуулган сонында,
Аракынын дыакшызы керек.
Аракыны ачу эдерге,
Дыракада ийде керек,
Аракы ачу чыгатын,
Эки дыакшы дыракамды

Эрлик ёрёкён тудунарга алган.
Оны ойто әкелбегенче,
Дьаан тойго дьакшы амтанду,
Аракы эдер арга дьок болды.
Онын учун, Алтын Тууды,
Мен тойды дьазаганча,
Албаты дьонды дьууганча,
Эрлик ёрёкенгё эки дьыракага,
Барып келер эмеш пе?
Оны барып әкелетен болзон,
Ёлгёнчё мен ундубас эдим! —
Оны уккан Алтын Тууды:
„Барарым“ — деп бир айтпай,
„Барбазым“ — деп мойнобой.
Алан кайкап тура берди.
Айдынып болбой узаак турды.
Онойдо әренистелип турала,
Акту бойына бек сананды:

— Дьалтанды деп айттырганча,
Барып та келзе кайдар ол?
Дьер алдында Эрликти,
Кёрюп те келзе кайдар ол?
Не болзо, ол болзын, барадым! —
Онойдо бек шююнеле,
Тойбон каанга мынайда айтты:

— Дье, канайдар база, кааным!
Калганчы слердин айбыны,
Укпаганча болбос турум.
Кату да болор дьорык болзо,
Барбаганча болбос турум! —

Ат тискинин Алтын Тууды,
Араайынан бура тартты,
Ары болуп элес әдерде.
Турган изи артып калды.
Барган изи дыок болды.

Айланайын Алтын Тууды,
Тюнде болзо уйку дыоктон,
Тюште болзо юйде дыоктон,
Дьер тамынын оозын кестеп,
Дьутпа Эрлик дьуртын кестеп,
Салкын ошкош кююлей берди.
Саадак огындый кожондой берди.
Онойдо барып дьадала,
Кара кюрен тура тюшти.
Шыркырада киштеп айтты:
— Эрлик бекенин дьуртына дьедерге,
Кеп буудактар едёр әмтирибис.
Ол буудактарга туттурбас органы,
Мында тапаганча болбос турубис.
Буудактарга сыйлайтан немелер,
Мындый немелер болотон әмтир:
Эки терек чакы керек,
Эки кап кёмюр керек.
Алтан аннын учугын ал,
Алтан аннын бажын ал,
Оны әмдиле белетеп алзабыс,
Кижикоркор неме дыок!—
Оны уккан Алтын Тууды,

Кара кюрен эрдьененин,
Алтын тюгюн сыймады.
Арт дьерге отура тюжеле,
Темир дьаазын тартып алды.
Эрдьенелю кара кюрени,
Алты ёзёкти агыртып келди,
Алтан тюней кара сыгындар,
Алтын Туудьыны кёстёп келдилер.
Алтын Туудьы баатыр бала,
Алтан анды катый кёрюп,
Дьяныс окко тизе атты.
Арка учугын эндеп ийди.
Алтан баштарын кезип алды.
Эди-дьюузын борчолойло,
Арчымакка салып ийди.
Азык курсак табылды—деди.
Онон ары баскан бойынча,
Эки теректи кезе чапты,
Эки дьараш чакы дьазады.
Алты арканын агажын дьюуп,
Эки кап кёмюр ёчюрди.
Керектю немелери бюдерде,
Онын ончозын адына артып,
Дьер тамы оозын кёстёп,
Элес адип дьюре берди.
Айлу-кюндю Алтайыла,
Алтын Туудьы мынайда дьякшылашты:
— Алыс дьерге амыр дьюерге,
Алкыш быянаар берип койоор.
Эрлик бёкёни дьендеп чыгарга,

Эр ийдезин меге беригер! —
Онойдо айткан бойынча,
Айланайын, Алтын Тууды,
Кара кумдус бөркюн кептей кийди.
Кайыш тискинди бектеп тутты.
Дьер тамынын оозына,
Дьюрек дьалтанбай чурадып ийди.
Анча-мынча барала, кайра кёрзё,
Айлу-кюндю тенеризи,
Агаш-ташту Алтайы,
Казан оозынча кёрюнип турды.
Экинчизин кайра кёрзё,
Аяк оозынча кёрюнип дьадат.
Ючюнчиде кайра кёрёрдө,
Ат кёзинче кёрюнип дьадат.
Тёртюнчизин кайра кёрзё,
Кёскё дьаркын кёрюнбеди.
Бозом карануй тюжюп калган,
Бос Эрликтин дьерине,
Дьедип калган болбойтон беди.
Кара кюренде сооду дьок,
Кайран, Алтын Туудыда уйку дьок.
Алыс дьерде барып дьадат.
Албатызы дьок дьерлер ёдёт.
Эм онойдо барып дьадарда,
Эки кускун ыраактан акшыды:
— Адынын кёзин ойып дьиир,
Бойынын кёзин ойып дьиир, — деп,
Дьарыш эдип кыйгырдылар.
Дьаба учуп дьеттилер.
Айланайын, Алтын Тууды,

Артык кѣп сананбады,
Алтан аннын баштарын,
Эки кускунга одустан,
Таштап бербей канайтты.
Эки кускун кайып тюшти.
Андар бажын чѣлдеп бергиледи.
Алтын Туудыны алкап турдылар:

— Аштап дьурген бис экюге,
Аштабас ашты экелил берген.
Айлу дьердин кижизи сен,
Амадап барааткан керегинди,
Амырынча алып дьан.
Дьарындуларга тутурба!
Дьаактуларга айтырба!—
Эки кускунга алкадала,
Алтын Тууды ары кѣндюкти.
Анча-мынча баргалакта,
Ат бажына удур,
Дьети сары кыстар келди.
Дьетилези дьаныс айтты:

— Айлу дьерден келген кижинин,
Адын ѳлтюрүп учук тартар,
Бойын ѳлтюрүп учук тартар!—
Оны уккан Алтын-Тууды,
Алтан аннын учугын алды,
Дьети кыска дьара тудуп,
Тюней эдип юлеп берди.
Оны алган дьети кыстар.
Оны дьок сюгюндилен:

— Айлу-кюндю Алтайдан,

Дьорык дьюрген кёёркий,
Амадап келген керегинди,
Амырынча алып дьан.
Дьяактуга айтырба.
Дьарындуга тутурба!—деп,
Дьети кыс мактадылар,
Дьергелей базып юйдештилер.
Онон ары кара кюрен,
Канатту куштый учуп ийди.
Алтын Тууды кожондой берди.
Анча-мынча барган сонында,
Кёс дьедерде эки тёё,
Ёркёштёри коркойгон,
Ачу-корон чынырып келееттилер,
Кижиге юнюле мынайда айттылар:
— Адына дьыжынып, адын ёлтюрер.
Бойына дьыжынып, бойын ёлтюрер!—
Оны уккан Алтын Тууды,
Эки терек чакыларды,
Эки дьанына кадап ийди.
Эки тёёлёр келген бойынча,
Белен чакыга дьыжына бердилер:
— Амадап келген керегинди,
Артыгынча алып дьан!
Алыс дьердин дьеткерине,
Дьендирбей ойто омок дьан!
Дьарындуга тутурба,
Дьяактуга айтырба!—деп,
Эки тёё алкап артты.
Онон ары Алтын Тууды,

Элес эдип уча берди.
Анча-мынча барган сонунда,
Кёс дьедерден кёрюп турза:
Эки темир маска тудунган,
Эки баатырлар келип дьатты.
Ачу корон кыйгырышты:

— Адын ёлтюрп, кёмюр эдер.
Бойын ёлтюрп, кёмюр эдер!—
Оны уккан Алтын Тууды,
Эки капта кёмюрди алды,
Эки баатыр дьаба дьедерде,
Эки башка таштап берди.
Кёмюрге сююнген эки баатыр,
Алтын Туудыны алкай бердилер.
Акту сёзин айдып турдылар:
— Айлу-кюндю Алтайдан келген,
Айланайын, кайран баатыр,
Амадаган керегин алып дьан,
Алтайына ырысту дьан!
Дьарды тудуш кезерлерге,
Чак дьендирбес, бёкё бол!
Тили дьюгюрюк чечендерге,
Сёс дьендиртпес, чечен бол!—
Темир согор эки баатыр,
Алтын Туудыны алкап артылар.
Онон ары Алтын Тууды,
Эрлик бийдин дьуртын кёстөп,
Элес эдип уча берди.
Анча-мынча болбоды,
Кара бююрел кырга чыкты.

Айландыра шиндеп кёрюп турды.
Кара мёнкю тайгадый,
Эрлик бийдин ёргёёзи турды.
Оны кёргён Алтын Тууды,
Эки тискин тендеп тудуп,
Эрлик бийдин ёргёёзин кёстөп,
Аланзыбай дъелип ийди.
Ат чакыга дъаба дъетти.
Эрдьенелю кара кюренин
Дъети юелю темир чакыга
Буулап салбай, мында кайтты.
Алтын Тууды, кайран бойы,
Эрлик бийдин темир эжигин,
Кайра тартып, ачып кирди.
От аякка отура тюшти.
Дыглым кара чырайлу
Дъелбер кара чачту,
Тудуш кара вабакту,
Туюк кара сагалду,
Кёл кеберлю кёстю,
Коо кырлан тумчукту
Эрлик бий кюлюк бойы,
Дъес ширеегин юстинде отурды.
Канза азып дъакшылаштылар.
Кадай кезе кёрюштилер.

— Кижн болзо атту болотон,
Кийик болзо туктю болотон.
Кажы дьерден келген,
Кажы Алтайда бюткен,
Баатыр, кюлюк сен болорын?

Кажы дьерди кестёдин,
Кандый керекке келдин?—деп,
Эрлик бий сурап отурды,
Дьоон кёкси кюрлеп отурды.

— Айлу кюндю Алтайым,
Тойбон кааннын дьеринде эди.
Амадап келген керегим,
Слерге дьетице болгон эди.
Атту-чуулу Тойбон каан,
Албатызын ончо дьууп,
Ады дьаан той эдерге дьаг.
Ачу амтанду аракы азарга,
„Азийда слерге берген,
Эки дьыракам бар эди,
Оны барып экел“—деп,
Мени бери ийген эди—деп,
Алтын Тууды айдып отурды.
Оны уккан Эрлик бий,
Ары кёрюп ачынды.
Ойто кёрюп каткырды.
Кюркюреде мынайда айтты:

— Тойбон кааннын айбычызы
болзон,

Менин де айбымды угар турун.
Бойыннын кааныга макка турзан.
Мега база мактадар турун.
Агытканы дьети дьыл болгон,
Дьети тюней килин кара аттарымды,
Дьети дьылга бедиреп тападым.
Олорды мега таап экелзен,

Керектю неменди аларын.
Каанына дьетирип берерин,
Менен кюндюлю сый аларын.
Кюрен адына коштоп дьанарын, —

— Канайтар база, арга дьок!

Слердин де айбыны угар турум.
Ийген элчи бийден дьанбас,
Аткан ок дьуудан дьанбас!
Кюч дьеткенче бедиреер турум,
Кюдьюренип тапкайым — деп,
Алтын Тууды айдала,
Каалгалу эжиктен чыгып
Кара кюрен адына минип,
Эрлик бийдин аттарын бедиреп
Элес эдип дьюре берди.
Дылан бажы ётпёс,
Дьыш аралду кара ортолыкка,
Дьедип келген мында дьюрди.
Дьети каранын изин табарга,
Дьети кюнге дьортып дьюрди.
Тогузончы кюнде кёрюп дьюрзе,
Ийткек кара талай дьарадында,
Дьети кара аттардын,
Сокпы истери дьадыры,
Оны кёргён Алтын Тууды,
Ол истерди истей берди.
Ат юстюнен тюшпей дьюрюп,
Алты дьылга бедиреди.
Арга сюме чыгып дьюрди.
Дьетинчи дьыл келерде,

Дьети кара аттарды,
Кёс дьедерден кёрюп алды.
Алтан кулаш кара армыкчыны,
Кандьяадан чечип алды:
Анча-мынча болбой туруп,
Дьети карага дьаба дьетти.
Алтан кулаш армакчызын,
Ёрё кёдюрип таштаарда:
Дьети каранын кыл мойынга,
Катай кирген мында турды.
Кара армакчынын учын,
Таптуурга бектеп тутты.
Дьети килин караларды,
Дьаныс дьерге токтодып алды.
Онон ары албан-кючле,
Эрлик бийдин эжигиче,
Эрик бербей дьетирип келди.
— Таппай калган аттарыгарды,
Таап алып, дьетирип келдим,
Армакчыгарды алып чыгып,
Аттарыгарды буулагар эмди.
Айбыны дьякшы бюдюрген учун,
Келген керегимди бюдюригер!—деп,
Алтын Тууды айдып турды.
Кара аттарды божотпой турды.
Оны уккан Эрлик бий,
Эжигинен чыгып келди.
Кюркюреек юньюле мынайда айтты:
— Аттарымды сен таптын,
Кыста болуп бюткен болзон,

Баатыр ийделю бюткен эмтирин.
Амадап келген керегинди
Албаганча болбос турун.
Килин тюктю дьети карамды,
Дьерине ойто божодып ий.
— Оны уккан Алтын Тууды,
Дьети килин караларды
Бойына дьууктада тартала,
Мандайларына юрюп ийди.
Дьети тюней килин каралар,
Эрлик бийдин дьети уулдары болуп,
Тёмён кёрюп, баскылай берди.
Була ёйдё Алтын Тууды
Эрлик бийдин ченегенин билди.
Кату сыркынду Эрликке айтты:

— Дьаан киж, слер ийнегер,
Дьаш балдардын ойынын,
Уялбай, канайда ойнодыгар?
Дьарык дьюрген бойымды
Ненин учун дьоботтыгар?
Кайда, Тойбон кааннын эки дьыраказы,
Тюрген бери беригер!—
Айлык дьуртыма дьанадым,
Алтай юстюне чыгадым!
Оны уккан Эрлик бий
Айдарга кару таппай калды.
Эрик дьокто ёргёёзине кирди,
Эки дьыраказын алып чыкты.
Эки колы тырлажып,
Алтын Туудыга берип ийди.

Алтын Тууды, баатыр кыс,
Эки дыраканы артынды.
Эрлик бийге кезе кёрёлө,
Калганчызын мынайда айтты:

— Дыакшы болзын, ёрёкён,
Эки дыраканды бергенинге,
Элен чекке мак болзын!
Акту бойымды дыоботкон учун,
Адымнын терин тёккён учун,
Чирик сёёгин сыстазын,
Карыган бойын дыобоорзын! —
Ат тискинин бура тартты,
Кайыш камчыла дыаный сокты.
Ёрдыенелю кара кюреннин,
Турган изи артып калды,
Барган изи дыок болды.

Артып калган Эрлик бий,
Килин адын ээртеди,
Темир куяк кийинди.
Алтын Туудынын кийининен,
Ачу-корон кыйгырып,
Амо-томо сыгырып,
Элес эдип учуп ийди.
Дьети уулдарына тыгыда
Мындый сёслё айдып кыйгырды:

— Дьети тюней кару уулдарым!
Айтканымды дыазап угыгар:

Кара кюрен атка минген
Алтын Туудыны дъедип тудугар.
Ады бойыла дъок эдигер!—
Оны уккан дъети уулы,
Ойто каруды мынайда айттылар:

— Калак, кокуй, адабыс!

Сюрюжер болзо бойыгар сюрюжигер.
Тудар болзо бойыгар тудугар!
Бис дъети дъылга сюрдюртеле,
Дъаныс армакчыга туттурала,
Ийде кючюбис чыккан,
Эт дъюрегибис дъалтанган,
Онын кийининен барбазыбыс,
Онын адын адабазыбыс!—
Оны уккан Эрлик бий
Аайы дъок казырланды,
Ачу-корон кыйгырды:

— Ёрё турган кудайдан коркубас,
Тёмён дъаткан Эрликтен коркубас,
Кандый бюткен баатыр болгон?
Менин дъериме келгендер,
Ойто дъарыкка чыкпайтан эди.
Мен сени тутпазам,
Эрлик адым дъок болзын!—
Эркетендю эки узым,
Айлу кюндю Алтайдан
Шоктоп дъюрген кадыттын
Адын ёлтюрп, кёмюрлегер,
Бойын ёлтюрюп кёмюрлегер,
Неде болзо божотпогор!—

Эрлик кыйгызын угала,
Эки узы карууды бердилер:

— „Одума кос артырбай дьадыгар,
Катап бого келбегер“—деп,
Бисти айткылап туратан дьокпон,
Эмди бистер тогус дылга,
Сенин эжигинди ачпазабыс.
Сенен кёмюр албазабыс та,
Узанатан козыбыс бар,
Кюндю дьерде наддыбыс бар!
Агаш ташту Алтайына
Амыр энчю дьана берзин.
Минген ады канатту болзын,
Акту бойы дьендетпезин!—
Мындый каруды уккан бойынча,
Эрлик бий там ачынды.
Онон дьаман юнюле
Эки теезине кыйгырды:

— Эки сары теелёрим!
Айлу кюндю Алтайдан
Шоктоп келген кадыттын
Адына дьыжынып ёлтюригер.
Бойына дьыжынып ёлтюригер!
Айтканымды укпазагар,
Менен быян сакыбагар!—

— „Эжигимде чакыма дьыжынглап
Тезинен дьыгарга дьеттигер“—деп,
„Ары кедееи барыгар“—деп,

Кыйгастанып туратаныгар.
Эмди, юргюлдьинин юч юеге,
Слердин эжикке барбазыбыс.
Слердин чакыны элетпезибис!
Айлу кюндю Алтайда,
Антыгышкан надьыбыстын
Экелип берген чакызы бар!
Эрмектежип койгон сёзибис бар.
Онын учун Алтын Тууды,
Амадаган керегин алып,
Алтайына амыр дьанзын!—деп,
Эки сары төөлөр
Эрликке каруды бердилер.
Оны уккан Эрлик бийдин,
Оозынан сары корон акты,
Кёзинен кызыл кан тегюлди.
Айры-тейри кыйгырды:

— Дьети сары кыстарым!

Айлу кюндю Алтайдан
Шоктоп келген кадыттын
Адын ёлтюрп, учуктагар.
Бойын ёлтюрп, учуктагар!
Айткан сёзим укпазагар,
Менен быян сакыбагар!—

— Калак, кокуй, адабыс!

„Тайылгалардын учугын алдыгар“—деп,
Туркаары слер адылып туратаныгар.
„Менин кёзюме кёрюнбегер“—деп,
Бисти слер кармап туратаныгар.

Эмди бистин ортобыста,
Айлу кюндю Алтайда,
Антыгышкан надьыбас бар.
Алтан аннын учугыла,
Сыйлап берген кюндюзи бар.
Онын учун бис ого
Дьаман санаар учурыбыс дьок!
Онын учун Алтын Тууды,
Алар немезин алып,
Алтайына амыр дьанзын!—деп,
Дьети сары кыстары,
Дьаныс юнле кыйгырдылар.
Оны уккан Эрлик бийдин
Дьюреги арай дьарылбады,
Дьюзи тамары карарды.
Калганчы мёрёйин сагышка алынды,
Алтан айры юнюле кыйгырды:

— Эки кара кускундарым!

Айлу кюндю Алтайдан,
Шоктоп дьюрген кадыттын
Адынын кёзин ойыгар,
Бойынын кёзин ойыгар!
Дьер юстюне божотпогор!—
Оны уккан эки кускун,
Эрлик бийге кару бердилер:
—Калак, кокуй, ёрёкён!
„Тайылгалар кёзин артырбас*—деп,
Бисти тудуш айткылайтаныгар.
Эмди слердин тайылгага тийбес.
Амырлу ырысты таап алдыбыс.

Айлу кюндю Алтайдан
Дьакшы надьы тапканыбыс,
Онын учун Алтын Туудьыга,
Дьаман санаар учурыбыс дьок!
Амадаган керегин алып,
Алтайына дьана берзин.
Адынын кючи божобозын,
Акту бойы кунукпазын!—
Ондый каруды алган бойынча,
Эрлик бий ачынганына
Эк сагалын дьула тартты.
Килин кара адын тын сокты.
Тогузон кулаш армакчызын,
Чалмалап дьазап алды.
Атлын Туудьынын кийининен
Аткан октый учуп ийди
Чалмалап алган армакчызын,
Алтын Туудьы кийининен,
Илби-тармыла таштады.
Тогузон кулаш кара армакчы
Кара кюрен аттын
Кыл мойынына ороло берди.
Барып болбой тура тюшти.
Бу тужунда Алтын Туудьы,
Ачу-корон кыйгырды:

— Кара-кула, кайран надьым,
Кайда дьюрюн, бери ук!
Эрлик бийдин колынан
Ёлёргё мен дьеде бердим.
Бир болужын дьетирзен,

Бу ёлюмнен айрызан!..

— Мен мында келдим!—деп,
Кара-кула тутканча кыйгырды,
Эрлик бийдин кара арамкчызын
Юзе тартала дьоголо берди.
Эрдьденелю кара кюрен
Онон ары уча берди.
Эрлик бий армакчызын,
Улап-телеп, дьазап ийди.
Эрдьденелю кара кюренге
Экинчизин база таштады.
Кара кюреннин кыл мойынына
Базала келип оролды,
Эрлик бий кайра тартты,
Алтын Туудыны ады бойыла
Дьудуп ийерге дьеде берди.
Аргазы чыккан Алтын Тууды
База ла катап кыйгырды:

— Кёк бука, кару надьым,
Ёлөриме дьеде бердим!
Бир болужын дьетирзен,
Тыным менин корузан!.. —

— Мен мында келдим!—деп,
Кёк бука бустап ийди.
Эрлик бийдин армакчызын
Дьети дьерден юзе сюсти.
Барган дьери дьок болуп,
Кенетийин мында дьоголды.
Онон ары Алтын Тууды

Санаазы омок боло берди.
Эрдьенелю кара кюрен,
Аткан октон тюрген,
Айткан сестён чечен,
Айлу кюндю Алтайга
Чыгып келген мында турды.
Алыс дьерде Эрлик бийди
Дьендеп чыккан мында турды.

Кеен дьараш Алтайды
Эбиреде кёрюп турза:
Эмил агаштар бюр дьайылган,
Дьажыл торко дьайылыптыр.
Эдил кююктери болгожын
Юн серибей эдип турды.
Кунуккан сагыш дьарыган,
Дьаш дьюрек кёкюди.
Эрдьенелю кара кюрен,
Ак ёлённён юзюп дьиди.
Аржаан суудан амзап ичти.
Алтын тюги сергий берди.
Алтын Тууды, кёёркий бойы,
Агаш дьийлегинен юзюп дьиди.
Аржаан суула дьюзюн дьунды.
Онон ары Алтын Тууды,
Тойбон кааннын дьуртын кестёп,
Эки дьыраканы артыган,
Элес эдип учуп ийди.

Анча-мынча болбой туруп,
Ак тайганын кырына чыкты.
Айландыра шиндеп кёрзё,
Тойбон кааннын ёргёёзи дыанында
Ат тывыжы куу туман,
Албаты дыюзю кызыл ёрт,
Дьюулышкан мында турдылар.
Ат дыюгюриги дыарыш эткен,
Эр бёкёлёри кюреш эткен.
Келин, кыстар кожоң чёйгён.
Ойын-дыргал кёндюгип калтыр.
Тоозы дыок кюлер казандарда
Эт самизин кайнаткан эмтир.
Тоозы дыок кара тажуурда,
Аракы урган тастайыжып дыаткылайт.
Оны кёргён Алтын Тууды
Ат дыорыгын кожып ийди.
Баатыр ийдезин тартынып ийди.
Анча-мынча болбой туруп,
Тойбон кааннын ак ёргёёгё
Дьаба дыедеп келбей кайтты.
Ат алатан алтан алып
Кара кюрённин чылбырынан
Кол бадыштай туткылады.
Дьёң тудатан дыетен алып,
Алтын Туудыны колтыктап,
Аттан чеберлеп туюжюргиледи,
Эжик ачар эжикчилдер,
Каалгалу кара эжикти,
Кайра салып, ачтылар.
Кайран бойын Алтын Тууды,

Эрлик бийден экелген
Эки дыраканы тудунганча,
Темир бозогого тееп кирди.
Алтын бозогоны алтап кирди.
Кату бюткен Тойбон каан,
Токус кат алтын ширеде,
Байдастанып, мында отурды.
Тогузон эки баатырлары,
Токус тюней дьайзандары,
Бут бажына кюндюлеп тургылады.
Ак ёргёёнин чике тёрюнде,
Алты буттту алтын стол турды,
Алтан башка амтанду,
Алама-шикир аш юстинде дьатты.
Алтын стол кийин дьанында,
Ак торко тёржёр дьатты.
Ол кийистин эки учында,
Баатырлардын эн артыгы,
Бардын баатыр отурды.
Дьайзандардын дьааны,
Тордын дьайзан отурды.
Аайлап болбос уткуул болды.
Алтын Тууды кайкап турды.
Тойбон каан ёрё турды,
Алтын Туудыга мынайда айтты:
— Айланайын, Алтын Тууды,
Ёлгён мени тиргискен,
Ёчкён олумды кюйдюрген!
Канча айбымды бюдюрдин,
Арыдым деп айтпадын.
Эмди мен сени бого

Аш дыакшызыла кюндюлеерге турум.
Ак торко тѣжѣккѣ барып,
Амырап дыатсын деп турум.
Оны уккан Алтын Тууды,
Тойбон каанга мынайда айтты:
— Тойбон казыр кааным,
Тогузон эки баатырлар,
Токус тюней дыайзандар,
Энеден мен чыккаалы,
Элге-дьонго дыюргеели,
Ак торко тѣжѣккѣ отурбадым.
Алтын столдон аш дыибедим!
Ийт аяктан курсак ичип,
Ийне кѣстѣн кюн кѣрюп,
Ёскѣн кижи мен эдим!—
Алтын Тууды онойдо айдала,
Ак торко тѣжѣкти алды,
Алан кайкап тура берди:
Торко тѣжѣк алдында
Тогузон кулаш оро дыадыры.
Ол оронын тюбюнен ёрѣ,
Тогузон темир дыдалар
Куулайыжып турадылар.
Кызыл ташка курчадып ийтир.
Мыны кѣргѣн Алтын Тууды,
Ачынбас бойы ачынды,
Атыйбас бойы атыйды.
Ачу корон мынайда айтты:
— Ат ёлтюрип амтажыган,
Эр ёлтюрип эремжиген,
Канду-дындю кулугырлар!

Ёчёбёсти слер ёчёдигер,
Ёёркёп меге комудабагар!
Базынбасты базындыгар,
Бажыбыс кести деп, ёёркёбөгёр!
Кюр кёксинди кюн ёдёрдё
Эмдеп дьязып дьюрген эдим.
Кююнин сенин дьандырбаска,
Канча айбынды уккан эдим.
Адакы учунда кёрёр болзо:
Кара божымды дьоголторго.
Канча сюмени бедирептиригер.
Айлу кюндю ак дьарыкка,
Актажып эмди кёрёр турубыс.
Арай кату болды дежип,
Комудашпай дьюрер турубыс!—
Алтын Тууды онойдо айдала,
Тойбон каанды бектеп тутты.
Белетеп койгон орозына,
Юч темденип кёдюреле,
Чачып ийген, мында турды.
Оны ээчий тутканчала,
Тогузон эки баатырларын,
Тогус тюней дьайзандарын,
Тойбон кааннын кийининен
Ээчий-теечий челип ийди.
Эрлик бийдин эки дьыраказын,
Олордын кийининен чачып ийди.
Ийт дьиир сектери артпай,
Темир дьыдаларга тыдылдылар.
Ийне илинер терези артпай,
Тоозын ошкош буркурап калдылар.

Эжиктеги эки тайгылдар,
Ёрё кёрюп, улудылар.
Тюндюктеги эки карчагалар,
Дъайым учуп дъюре бердилер.
Тогус сююрю тайгалары
Тенеридий кюркюрей берди.
Тогус кара талайлары
Дъарадынан ажа бердилер,
Кара агаштый дъуулган албаты,
Кайкап, мыны кёрё бергиледи.
Ёштулерин дъендейле,
Алтын Тууды ёргёёдён чыкты.
Кара кюрен адына минерге,
Мендеп мында келген турды.
Дъе, адына минерге дъеткелекте,
Карлагаштый кара албаты
Алтын Туудыны курчап ийди,
Кол бажына кёдюрдилер.
Дъаныс юнле мынайда айдыштылар:
— Атту-чуулу Алтын Тууды,
Алтай ээзин колго туттын!
Эрлик бийди дъендеп келдин,
Торо кёстю Тойбон каанды,
Тогус ачап дъайзандарыла,
Тогузон эки баатырларыла,
Дъажын чакка турбас эдип,
Дъер тамыга салып ийдин.
Канча кыйналган албатынын
Кёзинин дъажын кургаттын.
Онын учун бис сенен
Мындый немени сурап турубыс.

Тюк танышпас ак мал,
Слердин мал деп, киштешти.
Тил билишпес эли-дьоны,
Слерге баштадар деп, айдышты.
Онын учун, Алтын Тууды,
Бир сёзинди айтпаганча,
Бистерди таштап барба!—
Оны уккан Алтын Тууды
Акту сёзин айда салды:

— Кёп кыйналган албаты, слер
Менин айтканымды угугар:
Тойбон кааннын албаныла,
Эрик докто, олдого келгендер,
Ак малыгарды одорына
Ойто айдап дьаныгар!
Анду кушту дьеригерге
Ойто кёчюп барыгар!
Албан кючле слерди меге
Тударга мында дьарабас.
Амыр ёскён дьеригерден
Айрырга слерди дьарабас!—

— Дьок! Кёёркийибис, дьарабас!

— дең,

Ондо албаты дьаныс юнле
Онойдо ойто кыйгырышты.

— Ёскё дьерге барбазыбыс.
Ёскё каанга бакпазыбыс.
Кыйыннан бисти айрыган
Кыс баатырыбыс сен башта.
Сенин учун, керек дёзе,
Тыныбыска бис ачынбазыбыс!..—

Бу кюннен ала, эмдиге дьетире,
Алтын Тууды кыс баатыр
Одорлуга мал кабырды,
Одун суулуга дьон дьуртатты.
Узун куйрук суй тудуп,
Ак малына беерю кирбес.
Юлдо дьыда бек тудуп,
Алтайына дьуу кирбес,
Амыр энчю дьуртай берди.
Дьаактуга айттырбас,
Дьаан, керсю, билгир болды.
Дьарындуга дьендетпес
Дьаан ийделю баатыр болды.
Айлу кюндю Алтайына
Амыр энчю дьуртай берди.
Аштап базып дьюргендерди,
Тойо азрап дьандырып турат.
Арып-чылап дьюргендерди
Амырадып дьандырып дьадат.
Дьаш агаштар Алтайында
Бюр саргарбай езе берди.
Дьайдын куштары агаштарда,
Юн селибей эде берди.

Инд. № 289

1941 г.
Ан № 93/
Вкладн. л. _____

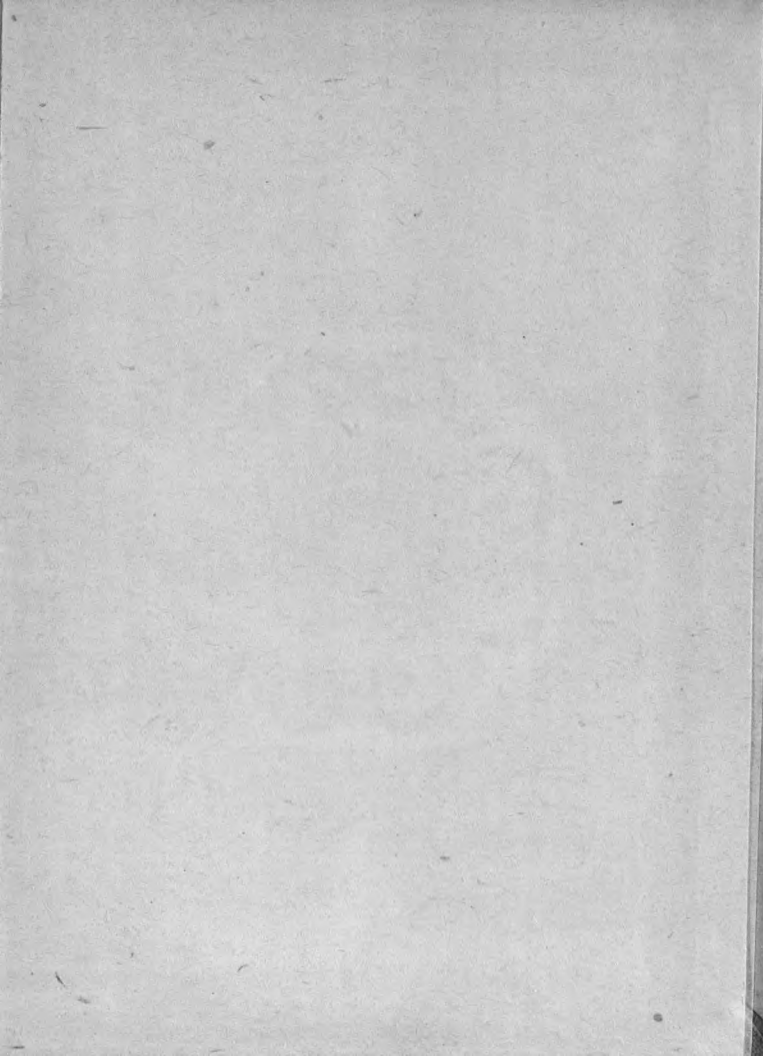
АЛТЫН-ТУУДЫ
(Алтайская сказка)
На ойротском языке.

Редактор Н. Г. Куранаков.

Подписано к печати 14/1-41 года. Объем 41/2 п. л. Зн. в 1
п. л. 31000. Тираж 2000. Заказ 1275. АН130.

Цена 2 руб. 25 коп. Печать 70 коп.

г. Ойрот-Тура, тип. из-ва „Кызыл Ойрот“, Ойротская, 63.

Баазы—1 сал. 75 акча

Надары —50 акча

Оирот.

1-25

23477

1-381933